

УДК 391:323.311:94(477)''16/17''

Оксана Косміна

ВБРАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ XVII–XVIII ст.

Під українською елітою XVII–XVIII ст. ми розуміємо українську шляхту, козацьку старшину, міську верхівку та церковних ієрархів. Одним із виразних маркерів, яким еліта стверджувала свій соціальний статус, було вбрання. Коротко цієї теми торкались більшість дослідників українського вбрання, але тільки у вигляді преамбули до розгорнутого висвітлення традиційного сільського одягу кінця XIX – початку XX ст. Це було зумовлено ідеологічним впливом у висвітленні культури різних прошарків українського суспільства. Пріоритетним вважали зосередити більшу увагу на побуті селян, тоді як побуту вищих верств населення України практично не приділяли належної уваги. Але без прискіпливого вивчення вбрання еліти українського суспільства неможливо повноцінно аналізувати витоки та шляхи формування костюму селян. Одяг вищих верств населення був зразком для наслідування, імітації нижчими соціальними верствами. З часом імпорتنі тканини, які використовувались для виготовлення вбрання еліти XVII–XVIII ст., з проникненням у селянське середовище й адаптацією в ньому втрачали своє значення соціального маркеру. Значно трансформовані різноманітними імітаційними техніками, вони стали усвідомлюватись наприкінці XIX – на початку XX ст. вже як традиційно українські, незалежно від станової диференціації¹.

Законодавцем мод для української еліти була шляхта Речі Посполитої. Стилiстично костюм, як і будь-який інший вид тогочасного мистецтва, відповідав канонам бароко. Цей вишуканий стиль якнайкраще виражав духовні запити козацької старшини і вищого духовенства, їх прагнення до рафінованої аристократичності, посилення індивідуальних, у тому числі й зовнішніх ознак. Костюм української еліти демонстрував загальний рівень тогочасної барокової культури з властивими їй оптимістичними тенденціями, характерними для періоду патріотичного піднесення. Основними візуальними ознаками матеріальних форм були розкіш та пишність.

Джерелами для висвітлення побутового життя еліти є родинні документи, мемуари та щоденники, актові документи, портретний живопис. Значну інфор-

---

¹ *Косміна О.* Соціальна символіка українського традиційного вбрання // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. – К., 2007. – Вип. 22 – С. 14.

мацію про вбрання українських шляхетських родин подають акти про економічні та юридичні відносини селян у XVI–XVII ст., що опубліковано в «Архиве Юго-Западной России». Досить детальну інформацію про костюм еліти містять джерела, які знаходимо в журналі «Киевская старина» під назвою «Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст.»². Важливу інформацію про тканини та вбрання з них містять публікації «Киевской старины», присвячені міському бюджету Києва XVIII ст.³ та цінам на тканини у Стародубі⁴. Окремої уваги заслуговують родинні описи та власні щоденники, які також публікувались у тому ж журналі: інформація про генерального суддю Івана Чарниша та його рід⁵, посаг доньки гетьмана Самойловича⁶, посаг доньки сотника Павла Минацького⁷, опис домашніх речей бунчукового товариша Григорія Фридрикевича⁸, опис вбрання української заможньої жінки⁹, сімейний архів Галаганів¹⁰. Свідчення про вбрання української еліти містяться також в Любецькому архіві графа Милорадовича¹¹, записках генерального підскарбія Якова Марковича¹², матеріалах сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України¹³, зокрема у Лохвицькій ратушній книзі¹⁴, заповітах майна¹⁵, реєстрах речей козацької старшини¹⁶.

² Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. // Киевская старина (далі – КС). – 1887. – Т. XIX, октябрь. – С. 336-356.

³ Молчановский Н. Бюджеты города Киева в середине XVIII в. // КС. – 1898. – Т. 60. – № 1. – С. 64-83.

⁴ Миколайчик Ф. Цены на сукна, материи, сафьян, жемчуг и проч. в г. Стародубе в начале XVIII в. // КС. – 1894. – Т. 46. – № 9. – С. 451-455.

⁵ Модзольевский В. Генеральный судья Иван Чарныш и его род // КС. – 1904. – Т. 85. – № 4. – С. 1-35.

⁶ Востоков А. Приданое П.И. Шереметьевой // КС. – 1888. – Т. 22, август, документы и известия. – С. 39-45.

⁷ Список приданого, полученного дочерью Иваницкого сотника Павла Минацкого, Меланьей, при выходе в 1748 г. замуж за в. канц. Петра Стороженна // КС. – 1901. – Т. 73, № 6. Документы и заметки. – С. 146-147.

⁸ Описание домашних вещей бунч. тов. Григория Фридрикевича // КС. – 1901. – Т. 72. – № 2. Документы, известия и заметки. – С. 82-83.

⁹ В-ый Н.К. Платье и белье малорусской пани XVIII ст. // КС. – 1905. – Т. 90, № 7, документы, известия и заметки. – С. 43-44.

¹⁰ Галагановский фамильный архив // КС. – 1882. – Т. 7. – № 11, ноябрь. – С. 452-469.

¹¹ Любецкий архив графа Милорадовича. – Вып. 1. – К., 1898. – С. 12.

¹² Маркович Я. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. – М., 1859. – Часть 1. – 520 с.

¹³ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). – К., 1976.

¹⁴ Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (36. актових докум.). – К., 1986. – 219 с.

¹⁵ Києво-Могилянська академія, кін. XVII – поч. XIX ст.: Повсякденна історія: 36. док. / Упоряд.: О.Ф. Задорожна та ін. – К., 2005. – 530 с.; Білоус Н. Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст. – К., 2011. – 200 с.

¹⁶ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775 у 4-х т. – К., 1998, 2000, 2003, 2006; Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упор. С.О. Павленко. – К., 2007. – 1144 с.

Тканини

Пишність вбрання української еліти, перш за все, виявлялась в надзвичайно різноманітному асортименті тканин, які використовувалися для пошиття одягу. Одяг еліти виготовлявся переважно з імпортних матеріалів – сукна, шовку, шкіри (зокрема, сап'яну), хутра. Сукна різних сортів надходили з Польщі, Англії, Німеччини, Чехії, Фландрії, Іспанії, шовк і сап'ян – з Близького Сходу, полотно, хутро – з Росії¹⁷. З документів відомі різноманітні сукна: муравські, люнські, фалендишові, гішпанські, торунські, швебединські, поперінгські, брюггські, іпрські, мишинські, цвиковські. Ці назви вказують на країни/міста виготовлення або імпорту: Моравія, Англія, Голландія, Іспанія, Торунь, Свободзін (обидва міста у суч. Польщі), Поперінг, Брюгге, Іпр (всі три міста у суч. Бельгії), Мейсон, Цвіккау (обидва міста у суч. Німеччині). В документах часто зустрічаються терміни шкарлат, попріян, кармазин, утерфин, чамлот, габа, які означають найдорожчі гатунки тонкого сукна. Про розмаїття кольорової гамми сукна свідчить реєстр XVIII ст.: «сукна тонкого чорного; сукна вишневого; сукна Ишпанского лимонеевого; сукна керонатового тонкого; сукна зеленого»¹⁸. Перелічені види тканин різноманітних кольорів (пурпурового, зеленого, синього, чорного, білого) широко використовувались для пошиття одягу.

З усіх видів сукна своєрідним символом української одягової культури став кармазин, від якого у XVII ст. виник термін «кармазинники», тобто вищі верстви козацтва. Назва тканини походить від арабського *qirmizi* – яскраво-червоний. Запозичення назви у XVI ст. йшло не зі Сходу, а з Європи, оскільки всі високоякісні вовняні тканини ввозились з Англії, Фландрії, германських князівств¹⁹.

Джерела XVII ст. фіксують також *камлот*. У скарзі пані Смиткової на селян-грабіжників значиться пропажа «камлету червоного локтей осмь, по грошей чотырдесять»²⁰. Очевидно, камлот – це вовняна або напіввовняна тканина, зазвичай темного кольору. Назва походить від французького *Camelot* – тканина з шерсті ангорської кози, а далі з арабського *hamlat* – шерстяний плюш, що також пов'язано з французьким *chateau* – верблюд²¹. Ця тканина проникла у Європу в середньовіччі зі Сходу, де сировиною для неї служила вовна верблюдів. В Україні ця тканина з'явилась завдяки голландським та німецьким купцям наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Вона мала переважно темні відтінки, оскільки нитки основи були чорного кольору, тоді як підткання – будь-якого іншого кольору і якості (бавовна, шовк). Завдяки цьому тканина мала характерний блиск, і тому в торгівельних довідниках її відносили до так званих люстрових матерій.

¹⁷ Котляр М.Ф., Смолій В.А. Передмова // Торгівля на Україні. XIV – середина XVII ст. Волинь і Наддніпрянина. – К., 1990. – С. 7-8.

¹⁸ Миколайчик Ф. Цeny на сукна, материи, сафьян, жемчуг и проч. в г. Стародубе в начале 18 века // КС. – 1894. – Т. 46. – № 9. – С. 454.

¹⁹ Кирсанова Р.М. Костюм в русской художественной культуре 18 – первой половины 20 вв.: Опыт энциклопедии. – М., 1995. – С. 118.

²⁰ Архив ЮЗР. – К., 1876. – Ч. VI. – Т. 1. – С. 554-555.

²¹ Кирсанова Р.М. Костюм в русской художественной культуре 18 – первой половины 20 вв. – С. 113.

У документах XVII–XVIII ст. зафіксовано кілька варіантів назви смугастої вовняної тканини («каламайка», «коломайка»)²², яка фігурує в щоденнику Якова Марковича як «коломійка». З цієї тканини шили пояси і каптани: «...пошив коломиїковий каптан Павлу»²³, пояс «черний каламайковий»²⁴. Походження назви цієї тканини досі залишається спірним, хоча Макс Фасмер вказує на запозичення її з німецької (Kalamank) або голандської (Kalamink)²⁵. Сумніви щодо походження назви пов'язані з сировиною, з якої виготовлялася ця тканина. На противагу Володимиру Далю, який трактує її як смугасту вовняну тканину, Раїса Кірсанова стверджує, що це «однотонна льняна тканина, щільного переплетіння з гладенькою поверхнею»²⁶. В українських джерелах «каламайка» частіше ототожнюється зі смугастим вовняним тканим поясом, яким підперізували каптан: «Штани і пару чобіток / Сорочку в каптан з китайки / І шапку, пояс з каламайки, / І чорний шовковий платок»²⁷. Такі пояси побутували на Україні майже до середини XIX ст. Як зазначає Борис Познанський, «каламайкови пояса тепер уже не существуют, а до 60-х годов были в большом ходу на Украине. Это шерстяной темно-вишневого цвета пояс особой ткани *човниками* с мелкою бахромою. Пояса эти получались откуда-то из-за границы, чуть ли не из Галиции; Может даже из Коломыи, судя по названию»²⁸. А от в документі, датованому 1763 р., зазначається, що на ярмарці в Ромнах Лубенського повіту, серед іншого, продавались тканини російського виробництва «яко коломейки»²⁹.

Якщо привізні сукна були західноєвропейського походження, то бавовняні ввозилися переважно зі Сходу. Порівняно з сукнами асортимент бавовняних тканин був досить обмежений: бакгазея, мухояр, сатин. Бакгазея – це м'яка тканина з начосом зі зворотної сторони. Мухояр – різнокольорова тканина із суміші бавовняних, лляних і вовняних ниток, назва якої походить від арабського *muhajjar* – тканина з козиної шерсті. З середини XVII ст. вона відома як привізена бухарська тканина з шерстяною або шовковою ниткою. Сатин – щільна тканина атласного переплетення з глянцевою лицьовою поверхнею. Назва походить від франц. *satın* – атлас, що в свою чергу є арабською назвою китайської гавані Зайтун (суч. м. Цюаньчжоу). Атласна техніка запозичена Європою з Китаю ще у Середні віки.

Достатньо численною була група шовкових тканин. Найбільш популярними тканинами, які йшли на пошиття верхнього парадного одягу, були шовки єд-

²² Горобець В. Назви тканин та одягу в українських джерелах (За матеріалами 18 ст.) // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 4. – С. 55.

²³ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. // КС. – 1887. – № 10. – С. 355.

²⁴ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). – К., 1976. – С. 343.

²⁵ Этимологический словарь русского языка. – Т. 2. – М., 1986. – С. 294.

²⁶ Кирсанова Р.М. Костюм в русской художественной культуре 18 – первой половины 20 вв. – С. 136-137.

²⁷ Котляревський І. Енеїда. – К.: Дніпро, 1968. – С. 20.

²⁸ Познанский Б. Одежда малороссов // Труды XII АС. – Москва, 1905. – Т. 3. – С. 209.

²⁹ Архів Коша Нової Запорожської Січі: Корпус документів. 1734–1775. – К., 2006. – Т. 4. – С. 688.

вабні, атласи, оксамити, бархати (бархани), різні види камки і тафти, об'яр, штоф. У назвах атласи і шовки розрізнялися за кольором та за місцем і технологією їх виготовлення: атлас «бурнатний», атлас чорний, атлас «на золоте венацький», атлас «оксамиту на золоте»³⁰. Назва «атлас» запозичена з арабської atlas – гладенький. Атлас відомий ще за часів контактів Київської Русі з Візантією, куди ця техніка виготовлення тканини прийшла через арабський Схід з Китаю. Серед переліку імпортованих тканин з Польщі та Німеччини в документах згадується «атлас на золоте венацький, атлас оксамиту на золоте»³¹. Під назвою «венацький», тобто венеційський, треба розуміти високоякісні атласи взагалі італійського виробництва, які майже ніколи не мали візерунків, тобто були гладенькими. Така особливість давала можливість по гладкому тлу тканини робити додатковий декор у вигляді золотої нитки, мережива, тасьми. Атласи використовувались в одязі вищих верств населення, зокрема для покриття шуб, пошиття каптанів, фerezій, чуг, літників. Крім атласів, імпортованих з Європи, були також атласи східного походження – кизилбаські (іранські), турецькі та китайські. Відповідно атласи різнилися за кольором (однокольорові, різнокольорові), додаванням золотої нитки (золотні), введенням техніки оксамиту, тобто заповнення поверхні тканини щільними петлями з золотої або срібної нитки (оксамитні). Як правило, оксамитні атласи мали візерунчастий орнаментальний рапорт. Така фактурна різноманітність лише одного виду шовкової матерії може дати уявлення про багатство і розкіш тогочасного вбрання.

Не менш популярною шовковою тканиною цього періоду був бархат – шовкова тканина з густим, низько стриженим ворсом на лицьовій стороні, яка утримується «грантом» полотняного або саржевого переплетення. Назва має арабсько-тюркське коріння від *barrakan* (вовняна тканина)³², але була засвоєна через польську та німецьку мови. Синонімом бархату був оксамит. Цікавим є те, що коли мова йде про бархат, то переважно вказується колір і якість – «бархат черный добрый, бархат черный средний, бархат черный подлейший». Коли ж згадуються оксамити, то переважно акцентується їх барвистість – «тканиц оксамытовых rozmaityx, оксамит, шолк барвистый»³³. В пояснювальному покажчику до свого «Опису...» Павло Савваїтов зазначає, що саме турецький («по золотной земле травы шолк червчат, листьа серебрянное») і кизилбашидський («по серебрянной земле люди сидячие и барсы и звери, шолки розные») сорти бархату в давні часи називалися «аксамитом»³⁴.

Шовкова тканина із шовковим поробком і основою з золотої парчі називалась «златоглавом», а з основою зі срібної парчі – «среблоглавом». Златоглав і

³⁰ Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1897. – Т. 2, отд. 2. Приложения. – С. 559-561.

³¹ Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – С. 559-561.

³² Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1986. – Т. 1. – С. 129.

³³ ЦДАУК. – Ф. 25, оп. 1, спр. 14, арк. 155 зв.–158.

³⁴ Савваитов П. Описание старинных царских утварей, одежд, оружия, ратных доспехов и конского прибора, извлеченное из рукописей архива московской оружейной палаты с объяснительным указателем Павла Савваитова. – СПб., 1865. – С. 154-155.

среблоглав використовувались для пошиття жупанів. Обидва згадані різновиди були як однотонними, так і візерунковими: «злоголаву темно кармазинового; злоголаву шкарлатного; злоголаву цеглястого; злоголаву гвоздикового; злоголаву зеленого зь квітками злоцестими малими»³⁵; «на портище среблоглаву блакитного»³⁶. З тканин, які виткані із суто золотих або срібних ниток, відомий «ізорбаф» – від персидського зербафт – зер – золото і бафт – тканина (від *baften* – ткати). Її назва свідчить, що ця тканина була персидського походження. Сучасна назва золотих і срібних тканин – парча – вказує лише на притаманний їм блиск. Персидське «парча» значить шматок. Із зарбафу шились верхи шапок, каптани, зипуни, фerezії, шуби, штани та інший нарядний одяг. Зарбафи були різними: «Зарбаф золотной по нем травки в кружках серебряны; зарбаф по золотной земле, по нем травы серебряны с шелки; зарбаф серебрян, по нем деревца шелком ал да зелен с золотом; зарбаф серебрян, по нем травки золоты с шолки зеленым да с червчатым»³⁷. Цю тканину як коштовність дарували українським можновладцям: так Івану Мазепі був подарований «изобраф персидский золотній, изобрааф серебряный»³⁸.

До шовкових тканин, які згадуються в багатьох джерелах XV–XVI ст., відноситься і камка – шовкова кольорова тканина з різноманітними візерунками. Згідно з Персидсько-арабсько-англійським словником Френсіса Джонсона (виданого в Лондоні 1852 р.)³⁹ в перській мові «камха» значить дамаський шовк одного кольору. У цьому ж словнику наводяться й інші назви: «кимха» – дамаський шовк різного кольору, «камхаб» – вишитий одяг одного кольору, «кімхаб» – різнокольоровий вишитий одяг. В описах значиться «камка червчата», «камка бурська», «камка александрійская на золоте»⁴⁰. Камка використовувалась при пошитті каптанів, чуг, шуб, літників, однорядок, фerezій, поясів.

Найпопулярнішим сортом камки була адамашка, буквально «тканина з Дамаська». Судячи зі статуту Луцької митниці кінця 60-х років – початку 70-х років XVI ст., вартість адамашки в порівнянні з бархатами була удвічі дешевша⁴¹.

У XVII–XVIII ст. для пошиття жіночих каптанів, кунтушів і спідниць використовували своєрідний вид камки, який мав назву *лудан*⁴². Ще одна шовкова

³⁵ Миколайчик Ф. Цены на сукна, материи, сафьян, жемчуг и проч. в г. Стародубе в начале 18 века // КС. – 1894. – Т. 46. – № 9. – С. 455.

³⁶ Список приданого, полученного дочерью Иваницкого сотника Павла Миницкого, Меланьей, при выходе в 1748 г. замуж за в. канц. Петра Стороженка // КС. – 1901. – Т. 73. – № 6. Документы и заметки. – С. 147.

³⁷ Савваитов П. Описание старинных царских утварей, одежд, оружия ... – С. 173.

³⁸ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упор. С.О. Павленко. – К., 2007. – С. 261.

³⁹ Савваитов П. Описание старинных царских утварей, одежд, оружия... – С. 180.

⁴⁰ 1488 р., січня 1. Витяг із Статейного списку посольства вел. кн. Івана Васильовича до короля Казимира IV з протестом проти збільшення розміру митних зборів у Києві, Чернігові й Новгород-Сіверському, а також проти незаконної конфіскації купецьких товарів у рахунок несплаченого мита // Торгівля на Україні XIV – середина XVII ст. ... – С. 32.

⁴¹ Памятники, изданные Киевскою комиссией для разбора древних актов. – К., 1897. – Т. 2. – С. 559-561.

⁴² Савваитов П. Описание старинных царских утварей, одежд, оружия ... – С. 183; Клейн В. Иноземные ткани бытовавшие в России до XVIII в., и их терминология. – М., 1925. – С. 50.

тканина, яка використовувалась як для пошиття одягу (опашні, фerezії, тілогрії, шуби), так і на підкладку до каптанів, чуг, шубок, була тафта – частіше шовкова, рідше бавовняна тканина полотняного переплетіння. Назва походить від персидського *taftā* («тафте»), що означає ткане. Це дає підставу вважати, що початково вона ввозилась з Персії. За описами відомо такі тафти: бурська, вавилонська, вінеційська, шамохейська, китайська, німецька⁴³.

Назва цупкої шовкової тканини *табинь* (від тур. *tabin*) означає різновид тафти і зустрічається в українських пам'ятках із середини XVI ст., фіксується у XVIII ст. із зазначенням кольору: «табену гвоздикового; табену рожевого»⁴⁴. «Полутабинок» – різновид табинової тканини (пор. «полутабинок – старинная волнистая лоснящаяся шелковая материя, род гроденапля только поплотнее»⁴⁵): «полутабенку жолтого»⁴⁶.

До шовкових тканин належить також *бейберек*: «Бейберейки вишневої косяк целій; бейберейки кропивної двадцять локоть»⁴⁷. Ця шовкова тканина «из крученого шелка, с золотыми и серебряными узорами или гладкая» була різновидом бухарської шовкової тканини, на якій по всій поверхні на рівній відстані одна від одної були виткані шишечки⁴⁸. З цієї тканини шили каптани, фerezії, чуги та інший верхній теплий одяг. Українські джерела фіксують також цю назву, але вже в якості кожуха, який був критий сукном, або іншою тканиною; «габякъ» – критий габою: «...на цехи кравецкіє 115 штукъ габи на пошите габяковъ охочокомонному полку»⁴⁹; «билякъ» – кожух, критий білою габою: «...биляки были пошити сердюкамъ»⁵⁰. Таким чином, назва тканини дала назву зимовому вбранню.

До європейських імпортованих шовкових тканин, які використовувались для пошиття одягу і фіксуються у джерелах XVIII ст., належать *крепа*, *штофъ*, *гарнитура*, *гредитура*, *репс*, *паплін*, *грязета*, *люстрина*⁵¹: «Родителька подарила мне на кафтан атласу зеленого, а самой жене штофу»⁵²; «Покроили мне ... шлафрок (домашній халат – *О.К.*) с блакитного штофу»⁵³; «Сподница штофу

⁴³ *Савваитов П.* Описание старинных царских утварей, одежд, оружия... – С. 281-282; *Клейн В.* Иноземные ткани бытовавшие в России до XVIII в. – С. 57-59; *Кирсанова Р.М.* Костюм в русской художественной культуре 18 – первой половины 20 вв. – С. 270-271.

⁴⁴ *Миколайчик Ф.* Цены на сукна, материи, сафьян, жемчуг и проч. в г. Стародубе в начале 18 века // *КС.* – 1894. – Т. 46. – № 9. – С. 452.

⁴⁵ *Пискунов Ф.М.* Малороссийско-червонорусский словарь живого и актового языка. – Изд. 2-е. – К., 1882. – С. 205.

⁴⁶ *Миколайчик Ф.* Цены на сукна, материи, сафьян, жемчуг и проч. – С. 452.

⁴⁷ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. // *КС.* – 1887. – № 10. – С. 344.

⁴⁸ *Савваитов П.* Описание старинных царских утварей, одежд, оружия... – С. 153.

⁴⁹ Журнал гетьманської канцелярії за 1722–1723 рр. // НБУВ НАНУ. – IP. Архів Лазаревського. Ф. I, од. зб. 66720, арк. 208.

⁵⁰ Там само. – Арк. 181зв.–181.

⁵¹ *Горобець В.* Назви тканин та одягу в українських джерелах... – С. 56.

⁵² *Маркович Я.* Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. – М., 1859. – Ч. 1. – С. 330.

⁵³ Там само. – С. 17.

французького зеленая»⁵⁴; «Пане дала мне на шлафрокъ штофу кветчатого»⁵⁵; «Взято у Пуховича въ Погаре 14 локоть гарнетири попелястой...»⁵⁶; «Кунтишь жолтій грезетовій з сеткою сребраною»⁵⁷; «У Манзенки купил гредитири зеленой локот 30»⁵⁸; «Сподница черная грезетовая»⁵⁹; «Кунтишь кривавій люстриновій з газовою сребраною сеткою»⁶⁰.

Крепа – легка шовкова тканина, що використовувалася в чорному кольорі як ознака жалоби: «За гробом шли министры и многие из знатных лиц в долгих черных епанчах и в капелюшах, длинными черными крепами перевызанных»⁶¹. Лексикографічні джерела XVIII ст. тлумачать цей термін так: «Тонкая и весьма легкая парчица из булонского шолку разной ширины... Чорной – на печальные случаи, а больше всего на погребение; белой – на голове и другие уборы женам»⁶²; «Креп. Матерія прозрачная, очень легкая, подобная флеру, которая тчется из сырцового шелку ссученнаго»⁶³. Назва цієї тканини походить від французького *сгêре*, яка була запозичена очевидно через польську *кгера*.

Штоф (нім. Stoff) – гатунок дорогої шовкової тканини здебільшого блакитного кольору, з розводами, яку використовувала козацька старшина на пошиття жупанів, кунтушів та шлафроків. Судячи з опису тканин, якими торгували на Лівобережній Україні у XVIII ст., штоф був двостороннім і міг бути також зеленим або білим: «штопы другой дволичной зеленой локоть; штопы другой дволичной штука; штопы штука перловой локоть»⁶⁴.

Гарнитура, гредитура (від франц. gros de Tours) – блискуча шовкова тканина, товща за тафту, що виготовлялась у французькому місті Турі.

Репс (франц. reps) – міцна рубчаста шовкова тканина, в якій нитки основи набагато тонші ниток підткання. Назва «репс», як правило, характеризує техніку переплетіння ниток.

Гризета (від франц. gris – сірий) – шовкова або вовняна тканина з тканим малюнком. Спочатку був лише сірого кольору, але наприкінці XVIII ст. виготовлявся чорного, червоного, зеленого і синього кольору. Назва цієї тканини міняла свою символічну наповненість. Так у Франції XVII ст. «грезетками» називали дівчат-парафіянок, які відзначались скромністю поведінки. Але вже у

⁵⁴ Галагановский фамильный архив // КС. – 1882. – Т. 7. – № 11, ноябрь. – С. 465.

⁵⁵ Маркович Я. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. – С. 300.

⁵⁶ Дневник генерального хорунжего Николая Ханенка (1727–1753). / За ред. Ол. Лазаревського // КС. – 1884. – № 4. – С. 31.

⁵⁷ Галагановский фамильный архив // КС. – 1882. – Т. 7. – № 11, ноябрь. – С. 465.

⁵⁸ Дневник Якова Марковича. Ч. IV (1735–1740), издав В. Модзалевський // Жерела до історії України-Руси. – Т. XXII. – К.–Львів, 1913. – С. 345.

⁵⁹ Галагановский фамильный архив ... – С.465.

⁶⁰ Там само. – С. 465.

⁶¹ Маркович Я. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. – С. 303.

⁶² Экстракт Саварева лексикона о комерции... – СПб., 1747, стор. 774.

⁶³ Словарь коммерческий. – Ч. III. – СПб., 1790. – С. 406.

⁶⁴ Миколайчик Ф. Цены на сукна, материи, сафьян, жемчуг и проч. в г. Стародубе ... – С. 452.

XVIII ст. ця назва перейшла до кокетливих модисток, служниць, продавщиць квітів⁶⁵.

Люстрина – шовкова або вовняна з полиском одноколірна тканина з дрібним узором різних кольорів. Назва походить від франц. *lustre* (*lust* – глянець, блиск). Для надання блиску тканина підлягала спеціальній обробці. З неї шили як чоловічий, так і жіночий одяг: «Кунтишь люстриновой зеленой з газовой сребраною сеткою»⁶⁶.

Вагому групу тканин становлять різноманітні полотна, як місцевого виробництва, так і імпорتنі. Джерела фіксують «флянські», «колинські», «московські» полотна, а також просте полотно, полотно ткацьке та *цвелех*⁶⁷. «Цвелех» (від нім. *Zwillich*) – лляна тканина з подвійною основою, тобто *тик*, який зустрічається в українських пам'ятках другої половини XVI ст. У джерелах XVIII ст. знаходимо такі назви імпортного полотна: «*галанское*» («ходя по лавкам, купил... полотно голландского»⁶⁸); «швабское» («Вежевский купил для меня швабского полотна на два кафтана 15 аршин по 13 шагов»⁶⁹, «Староста мой повернулся из Кенигсберга и привез ... штуку полотна швабского»⁷⁰). Очевидно, *полотно галанское* співвідноситься з назвою *канефась* (голланд. *kannefas*), що позначало біле лляне чи конопляне полотно, яке продукувалося в Голландії: «купил бѣлого канефасу штуку»⁷¹, «Купил у Грека Нежинского Феодоса 13 локоть парчи красной золотой богатой, по 4 рубля, 20 коп, да алого канивацу 13 локоть по 8 гривень»⁷².

Різновид *канефасу*, що являє собою сівку лляну тканину, позначено в документах терміном *дима* (від тур. *dimi* — «вид бавовняної тканини») ⁷³. Тонке полотно, яке також привозили з-за кордону, називалось *камортухъ* (нім. *Kamertuch*): «Самое тончайшее полотно, названное... по городу Камбре, в Нидерландах лежащему, в коем с начала оно ткали. Оно столь нежное, что кусокъ изъ 22 локтей состоящій не более 8 унцовъ весит»⁷⁴; «За камортух на манжеты 1 р. 20 к.»⁷⁵.

В одному строї вищих соціальних верств поєднувались різнокольорові сукна, шовки, хутра. Багатошаровість строю в поєднанні з різнофактурним та різнокольоровим текстилем створювала ефект, який відповідав бароковій стилістиці XVII–XVIII ст. Україна в своєму одяговому оформленні була в руслі тогочасних

⁶⁵ Кирсанова Р.М. Костюм в русской художественной культуре. – С. 83.

⁶⁶ Галагановский фамильный архив. – С. 465.

⁶⁷ Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1897. – Т. 2. – Отд. 2. Приложения. – С. 559-561.

⁶⁸ Маркович Я. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. – С. 370.

⁶⁹ Там само. – С. 233.

⁷⁰ Там само. – С. 391.

⁷¹ НБУВ НАНУ. ІР. Колекція Модзалецького. – Ф. XII, од. зб. 4. – С. 328.

⁷² Маркович Я. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. – С. 386.

⁷³ Горобець В. Назви тканин та одягу в українських джерелах. – С. 54.

⁷⁴ Словарь Академии Российской по азбучному порядку расположенный. – Ч. III. – СПб., 1792. – С. 419.

⁷⁵ Дневник генерального хоружаго Николая Ханенка (1727–1753). – С. 260.

модних тенденцій, як щодо використання текстильних виробів, конструкцій їх крою, так і розмаїття елементів вбрання.

Усі елементи вбрання, що згадуються у джерелах, можна поділити на такі групи: верхній, поясний і натільний одяг, головні убори, взуття, оздоблення одягу, прикраси.

Верхній одяг

Найбільшу групу становить верхній одяг, асортимент якого налічує більше двадцяти найменувань: *байбарак, габач, вільчура, жупан, фerezія, газука, сіряк, кирея, бурка, бурнус, доломан, чамара, чимбар, каптан, кабат, катанка, кунтуш, сердак, опанча, шуба, юпка* та ін. Характерним для цього періоду є велике розмаїття хутряного одягу, який був критий різноманітними тканинами – сукном, оксамитом, шовком – та оздоблений срібним та золотим мереживом.

Найбільш вживаним терміном для позначення зимового хутряного одягу була *шуба*. Відомо, що слово *шуба* – арабського походження і означає одяг з довгими рукавами. В словнику назв арабського одягу ми знаходимо пояснення, що *jubbas* – це жіночий верхній одяг (чоловічий варіант аналогічної назви *djobbah*) з рукавами, розпашний, який шився переважно з шовку й іноді з бавовни⁷⁶. Цей одяг був достатньо просторим. В наших джерелах є свідчення про те, що шуби були різного хутра (з чорних білок, лисиці, куниці) і обов'язково криті згори тканиною: «шуба кунья адамашкою шарою крытая»⁷⁷. Тобто під терміном *шуба* розумілося не просто хутряне вбрання, а таке, яке зверху покривалося тканинами – в залежності від статку господаря коштовними (оксамитом, шовковими, золототканими тканинами) або відносно недорогими. Такий одяг шили хутром всередину. Шуба була не лише зимовим одягом, а до певної міри парадним вбранням, яке маркувало соціальний стан власника. Відповідно і хутро могло бути різної вартості: від куниць і лисиць до кролів і вівці. Очевидно, шуби були як із коміром, так і без, оскільки в описах майна Канівського замку значиться «шуба сибиркова без кольнера»⁷⁸. Окрім дорогої тканини, яка покривала хутро, шуба мала гудзики з дорогоцінних металів (переважно срібла) та коштовного каміння, а також срібне або золоте мереживо. В описі посагу доньки гетьмана Івана Самойловича значились: «шуба белая, камчатая, травы золотныя, безъ кружева, мехъ черевій белій, опушена бобромъ, две пуговицы серебряныя, золоченныя; шуба алтабасная золотая, травы серебрялиыя, кружево большое немецкое серебряное, мехъ хребтовый соболий, одинадцать золотыхъ пуговиць съ чернью; шуба столовая бархатная, травы на ней серебро съ золотомъ, подложена тафтою желтою; шуба атласъ цветной, земля белая, травы золотныя съ равными цветы, кружево большое немецкое золотое съ городами. мехъ пупки соболий, двенадцать пуговиць серебряныхъ золоченыхъ съ финифтью, опушена бобромъ; шуба атласная красная, кружево большое золотое немецкое съ городами, двенадцать пуговиць серебряныхъ золоченыхъ

⁷⁶ Dozy R.P. Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes. – Beirut, 1845. – P. 116.

⁷⁷ АЮЗР. – Ч. VI. – Т. I. – 1876. – С. 121-122.

⁷⁸ АЮЗР. – Ч. VII. – Т. I. – 1886. – С. 96.

сь финифтью, мехъ соболій хребтовой»⁷⁹ і т.п. Також в описі Галаганівського сімейного архіву згадуються «шуба белая парчевая под соболями; шуба понсовая люстриновая на рисях; шуба белопасовая на лисицах; шубейка брусселиова на себерках чорна»⁸⁰. В тестаменті київського міщанина Василя Йосифовича Черевчея згадується «шуба пунцов соболич, сукном бурнатным крытая»⁸¹.

Подібною до шуби була *делія* – плечовий одяг, підбитий хутром, із широким коміром⁸². Назва відома вже з XV–XVI ст. («дылия адамашки чорная»⁸³) і фігурує в описах майна XVII–XVIII ст.: «дылея рудожелтой камки, хребтами лисьими подшита»⁸⁴, «делию лязуровую фалендишовую лисим футром подшитую подерли...»⁸⁵, «дилею фалендишевую бурнатную»⁸⁶. Про широке використання делії як парадного вбрання у XVII–XVIII ст. свідчать численні портретні зображення: Івана Даниловича 1620 р.⁸⁷, Костянтина Корнякта-сина 1630р.⁸⁸, Станіслава Ривери Потоцького 1667 р.⁸⁹.

В якості верхнього розпашного чоловічого та жіночого одягу на початку XVII ст. на зміну делії прийшов *кунтуш*, про що переконливо свідчать писемні та іконографічні джерела⁹⁰. Назва запозичена через польську «kontusz, kuntusz» з турецької «kontoş», що означає вид одягу. В перській мові цей термін означав верхнє плаття взагалі. Традиційно вважається, що кунтуш увійшов у польську моду близько 1640 р. Про широкий вжиток цього виду одягу вищими верствами населенням свідчать кравецькі розцінки 1648 р., де назва «кунтуш» фіксується в якості вбрання, оздобленого петлицями⁹¹. Слід зазначити, що деякі дослідники відносять появу кунтуша на більш ранній період – на кінець XVI ст.⁹². Але достовірні писемні джерела, які б засвідчили це припущення, нам не відомі. Коментарі ж сучасних дослідників до графічних зображень вбрання XVI ст., в яких верхній одяг вони анотують як кунтуш, є певною мірою дискусійними⁹³. Принципова відмінність *делії* від *кунтуша* полягала, на наш погляд, перш за все у крої. Якщо *делія* мала плащеподібний прямолінійний (більш архаїчний) крій,

⁷⁹ Восток А. Приданое П.И. Шереметьевой // КС. – 1888. – Т. 22, август, документы и известия. – С. 39-45.

⁸⁰ Галагановский фамильный архив ... – С. 466.

⁸¹ Білоус Н. Тестаменти киян ... – С. 127.

⁸² Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник. – К., 1996. – С. 81.

⁸³ ЦДАУК. – Ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 27, 27 зв.

⁸⁴ Восток А. Приданое П.И. Шереметьевой // КС. – 1888. – Т. 22, август, документы и известия. – С. 43.

⁸⁵ Пам'ятки: археографічний щорічник. – К., 2001. – Вип. 1. – Т. 3. – С. 149.

⁸⁶ Білоус Н. Тестаменти киян ... – С. 131.

⁸⁷ Український портрет XVI–XVII ст. Каталог-альбом. – К., 2006. – С. 119.

⁸⁸ Там само. – С. 122.

⁸⁹ Там само. – С. 129.

⁹⁰ Gutkowska-Rychlewska M. Historia ubioru. – Wrocław, 1968. – S. 521; Бялявіна В.М. Мужчинські костюми на Беларусі / В.М. Бялявіна, Л.В. Ракава. – Мінск: Беларусь, 2007. – С. 151.

⁹¹ Gutkowska-Rychlewska M. Historia ubioru. – Wrocław, 1968. – S. 519.

⁹² Маслова Г.С. Народная одежда русских, украинцев и белорусов // Восточнославянский этнографический сборник. – М., 1956. – С. 636.

⁹³ Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i sprzężenie od wieku XI do r. 1960. – Т. I. Wieki XI–17. – Warszawa, 1960. – Tabl. 81, 97, 106.

то *кунтуш* викроювався відповідно до антропологічних особливостей фігури приталеним з розширеними до низу полами. Спільними рисами обох видів одягу були петлиці та відкидні звисаючі рукави, які могли закидатися на спину та зав'язуватися позаду. Кунтуш мав своєрідний крій спини: прямоспинна частина (пол. «słup», укр. «прохідка»), дугоподібний шийний виріз, похила лінія плечей, овальний виріз пахових отворів для пришивання рукавів, вшиття з боків від лінії талії рясних складок – фалд, які спадали донизу. Бокові вставні клини були подібні за формою до сегмента кола. При цьому правий клин кунтуша робили завжди вужчим від лівого. Запах відповідав європейській моді – ліва пола накривала праву на відміну від східного прототипу, в якому права пола накривала ліву⁹⁴. Як правило, кунтуш одягали поверх жупана таким чином, що через розрізи на рукавах кунтуша було видно рукави жупана. Кунтуш, на відміну від *делії*, підперізували витканим із золотих або срібних ниток коштовним поясом на зразок случького. Рукави кунтуша могли бути також й непрорізними, широкими, цільнокроєними, які звужувались до зап'ястя й утворювали своєрідні клапани, що прикривали руку. Саме в кунтуші, підбитому горностаєвим хутром, з непрорізними рукавами зображений Ежі Оссолінський, портрет якого з синами, датований першою половиною XVII ст., зберігається у музеї в Ліві (Польща). Як правило, на пошиття кунтушів використовували різні гатунки сукна, шовку, парчі. Відомі випадки, коли кунтуш шився навіть зі шкіри⁹⁵. Побутування кунтуша зазвичай пов'язують з польською модою XVII–XVIII ст. Але ареал цього виду вбрання не обмежуються лише територією Речі Посполитої. Так, починаючи з 30-х років XVIII ст., кунтуш (контуш – *contouche*) або полонез⁹⁶ став модним видом жіночого плаття у Франції, Англії, Голландії, Німеччині та в інших європейських країнах. Назва кунтуш змінюється на *robe à la polonaise* (плаття на польський манер), і ця мода пов'язується з політичною ситуацією в Європі: першим розділом Польщі 1772 р.⁹⁷ Завдяки своїй широкій формі таке плаття називали також *volantes* (таке, яке летить) або ж плаття *robe ronde* (кругле плаття).

Наявність рясних складок, які спадали від шиї до долу, стали характерною особливістю європейських жіночих кунтушів. Їхня мальовнича гра, нюанси пластики форм стилю рококо в жіночому вбранні так захопили французького художника Антуана Ватто, що вони стали постійним атрибутом його полотен. З легкої руки цього художника історики моди такі складки стали називати «складками Ватто». Жіночий кунтуш мав ряд різновидів, але характерною особливістю був спосіб його носіння – поверх сукні, скріплений на грудях стрічкою,

---

⁹⁴ *Biedrońska-Slotowa*. Ubiór Stanisława Daniłowicza i jego orientalne cechy. Та критичний коментар до цієї розвідки Кристини Турської: *Materiały III Sesji Klubu Kostiumologii i Tkaniny Artystycznej przy Oddziale Warszawskim Stowarzyszenia Historyków Sztuki*. – Warszawa, październik 1992. – Warszawa, 1994. – S. 119-120; 124-125. – II. 39-42.

⁹⁵ *Мерцалова М.Н.* Костюм разных времен и народов. – Т. II. – М., Калининград, 1996. – С. 402.

⁹⁶ *Кирсанова Р.М.* Сценический костюм и театральная публика в России XIX в. – М., Калининград, 1997. – С. 273.

⁹⁷ *Суо Т.* Женская мода эпохи рококо // *История моды с XVIII по XX век. Коллекция Института костюма Киото*. – М., 2003. – С. 27.

без пояса – на відміну від чоловічого, який завжди підперезували поясом. Отже, жіночий кунтуш не підкреслював лінії талії⁹⁸. Як домашнє плаття носили короткий кунтуш, який особливо поширився у Німеччині. Але зшитий з коштовного шовку кунтуш становив найурочистіше придворне вбрання першої половини XVIII ст. Його конусоподібний силует створював ефект монументальної, царської величі.

З плином часу вільнокроєний кунтуш видозмінювався, і його крій наближався до ліній фігури. При зміні крою змінювалась відповідно і назва виробу (*adrienne, hollandaise, levit*)⁹⁹.

Польська мода другої половини XVII ст. зазнавала значних східних впливів. Так, польський історик та культуролог Януш Тазбір зазначає, що чим багатшим був шляхтич, тим його вбрання більше нагадувало вбрання турецьких вельмож і навіть самого султана¹⁰⁰. Східний вплив виявлявся не лише у крої найбільш престижних складових елементів костюму, а й у використанні коштовних тканин поясів східного походження, у фурнітурі та ювелірних виробах. Навіть взуття викінчували загостреними носами, на зразок турецьких.

Меті підвищення престижності військових у суспільстві мав служити військовий мундир¹⁰¹. Статус польського військового мундиру у 70-х роках XVIII ст. набув саме кунтуш – найкоштовніший вид верхнього вбрання, позначений в свідомості польської шляхти збереженням «сарматських» давньопольських рис. В основі сарматської ідеології лежав етногенетичний міф, згідно з яким племена «войовничих сарматів» (майбутня шляхта) нібито підкорили свого часу тубільне населення (майбутній простолюд), створивши протягом століть державу «золотої шляхетної вольності» – Річ Посполиту¹⁰². В першій половині XVII ст. сарматизм перетворився з ідеологічної доктрини на стиль життя, яким було просякнуте практично все: етикет, психологія, мистецтво (сарматське бароко, сарматський портрет), мода (сарматське вбрання). І хоча тогочасна польська мода формувалась під значним іноетнічним впливом (німецьким, італійським, іспанським і східним), але почуття необхідності у формуванні національної єдності, яке поділяли всі верстви польського суспільства, спонукало поляків носити і свій національний одяг як символ цієї єдності. Навіть королі, бажаючи продемонструвати прихильність державним інтересам або ж підкреслити своє прадавнє коріння, вбирались в національні строї. Одним із важливих компонентів цього строю був і кунтуш. Говорячи про польський народний костюм, дослідники вживають словосполучення «стрій кунтушів»¹⁰³.

⁹⁸ Киреева Е.В. История костюма. Европейский костюм от античности до XX в. – М., 1976. – С. 118.

⁹⁹ Кибалова Л., Гербенова О., Ламарова М. Иллюстрированная энциклопедия моды. – Прага, 1987. – С. 209.

¹⁰⁰ Tazbir J. Synkretyzm a kultura sarmacka. – Testy, 1974. – S. 46.

¹⁰¹ Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960 ... – Tabl. 81, 166, 172, 226.

¹⁰² Яковенко Н. Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005. – С. 304.

¹⁰³ Zdzisław Żygulski jun. Strój jako forma symboliczna // Ubiory w Polsce. Materiały III Sesji Klubu Kostiumologii i Tkaniny Artystycznej przy Oddziale Warszawskim Stowarzyszenia Historyków Sztuki. – Warszawa, październik 1992. – Warszawa, 1994. – S. 15.

Не відставала від поляків й українська шляхта. Вважаючи себе партнером «польських сарматів», українська шляхта називала себе «племенем сарматів-роксоланів» і претендувала на рівну долю у сарматській спадщині¹⁰⁴. Оголошені сарматськими, польські строї збігалися по духу з українськими. Окрім ідеологічно-стилістичного сарматського підґрунтя, на національні форми українського вбрання мали значний вплив й східні традиції. Запозичення східних елементів йшло як безпосередньо зі Сходу, так і у вже трансформованому вигляді через Польщу. Приміром, кременецький шляхтич Антоній Мокосій-Дениско на портреті XVIII ст. зображений у жупані і кунтуші, підперезаний смугастим шовковим поясом¹⁰⁵. На відміну від поляків, у яких кунтуш асоціювався із загальнонаціональним символом¹⁰⁶, в українському суспільстві кунтуш маркував певно соціальні групи – заможних козаків і міщан. Про це свідчать чисельні документи кінця XVII–XVIII ст. У реєстрі речей небіжчика Микити Потаповича (можливо, стародубського міщанина) 1719 р. згадуються 9 кунтушів: «кунтушь *феялковий*, белками подшытій, женскій; кунтушь тонкій суконный *чорный* женскій; кунтушь *кгранатовый* женскій, белками подшитій, кунтушь музский ношений, *шарый*; кунтушь ношений темнозеленый музскій, лисами подшитій, кунтушь порпуровый, ношений, женскій, меючий кгузековъ сребныхъ; кунтушь суконный, ношений, лисами подшытій, *фиялковый*; кунтушь штаметовый ношений, зайцами подшытій; контушь гарусовый, баранками подшитий»¹⁰⁷.

Відомості про побутування кунтушів і їхню цінність знаходимо в описах речей, які вилучались у грабіжників. Приміром, опис такого майна, яке було вилучене у крадія Логвина, датується 1723 р.: «кунтушь каперовій женскій суконній; кунтушь *зеленій* суконній, серими баранками подбитій»¹⁰⁸. Детальний опис пограбованих жіночих кунтушів доньки стародубського священика містить документ 1729 р., із зазначенням ціни на кожну річ: «Кунтушь дочери моей *рекетовий, жовтый*, новий, зъ золотимъ галономъ въ кругъ по разу, а по шлямахъ по два рази и шнуркомъ золотимъ обложеній, лисеми шлямами добрими подшитій гарлами добре опушень – 50 р.; кунтушь дочери моей зъ локтевого полугранату, новий, золотыми корунками и шнуркомъ золотимъ округъ обложень, себерковимъ футромъ подшитій – 24 р.; кунтушь оливкового полугранату, мери локоть пять, сребнимъ шнуркомъ уси золотимъ галіономъ обложени, лиштви полутабинковіе – 16 р. 40 к.; кунтушь сеети кропивной, нови, золотимъ пузументомъ уси обложени, лиштви аксамитніе – 15 р.; кунтушь лудану *вишневого* дванадцять аршинъ, сребнимъ шнуркомъ, лиштви додолніи лудану кропивного, подшитіи крешеніною – 12 р.; кунтушь буракового лудану великой

¹⁰⁴ Яковенко Н. Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України. – С. 305.

¹⁰⁵ Український портрет XVI–XVIII століть. Каталог-альбом. – С. 211.

¹⁰⁶ Mrozowski P. Ubiór jako wyraz świadomości narodowej szlachty polskiej w XVI–XVIII wieku // Ubiory w Polsce. Materiały III Sesji Klubu Kostiumologii i Tkaniny Artystycznej ... – S. 20.

¹⁰⁷ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. // КС. – 1887. – Т. XIX, октябрь. – С. 344–346.

¹⁰⁸ Там само. – С. 350.

руки, аршинъ десять, сребнимъ шнуркомъ, лиштви зеленіи полутабинковіе, крашеніною подшитій – 14 р. 40 к.»¹⁰⁹.

Нерідко заможні люди тримали при собі власних кравців, які шили одяг для всієї родини. Доказом цього слугує опис речей, пошитих кравцем Карпом для сотника та його родини – дружини і дітей. У переліку речей значиться кунтуш як одяг самого сотника («сотнику кунтушь полушкарлатовий, сотнику кармазиновий кунтушь лицовали и подшивали, еще тежь и другой кунтишь переправляли»), його дружини («сотниковне пошивъ папужий кунтишь, пошивъ сотнице табиновий кунтишь»), так і дітей («пошивъ Ивасю каптанъ и кунтушикъ, пошивъ Грицю каптанокъ и кунтушикъ, Парасе лицовали блакитний кунтушь; темнозедений кунтушь тонкий лядский пану сотнику перешивъ, а потимъ, якъ износишь, и сыну его тот же кунтушь перешиль») ¹¹⁰. У поданих описах кунтушів, особливо жіночих, акцентується увага на кольорах тканини: фіалкова, гранатова, вишнева, пурпурова, темнозелена, зелена, помаранчева, жовта та ін. В описі вбрання української пані XVIII ст. читаємо: «Кунтушь помаранцевой старой; кунтушь белоносовой дикой; кунтушь штофовой по темной земле разноцветной, з сеткою сребреною; кунтушь полуканавацовой помаранцовой з сеткою золотою; кунтушь штофовой зеленой з сеткою золотою, з серебром; кунтушь штофовой жолтой, под себерками чорними, з сеткою сребреною; кунтушь штуфовой жолтой, под себерками серими з сеткою сребреною, приношеной» ¹¹¹.

Як бачимо з описів, жіночі кунтуші характеризувалися кольоровим розмаїттям та використанням тонких сортів сукна, вовняних та шовкових тканин (люстрину, канаваца, штофу, лудана, парчі). Під люстрином можна розуміти і вовняну тканину різних кольорів з полиском, звідки походить її назва (від франц. *luster* – глянець, блиск) ¹¹², і шовкову одноколірну тканину з дрібним візерунком ¹¹³. Визначальною ознакою тканин, які використовували на пошиття жіночих кунтушів, була їхня блискучість: «Кунтишь матки моей матеріалній лудановій фіялковій зъ сребнимъ шнуркомъ; цена въ ному десять рублей» ¹¹⁴. Власне під лудановою тканиною мається, очевидно, на увазі лудан (від луда – блискучий), старовинна блискуча тканина типу камки.

Окрім використання блискучих тканин, в описах зазначаються й прийоми оздоблення готових виробів золотою або срібною «сіткою», тобто мереживом. Так, у заповіті 1771 р. Григорія Галагана дочкам Олені і Параскеві читаємо: «кунтушь парчевій посовій з сѣткою золотою; кунтушь кривавій парчевій з сѣткою золотою; кунтушь блакитній златоглавній з сѣткою золотою; кунтушь белій парчевій з газом золотим; кунтишь люстриновій зеленій з газовою сребраною сеткою; кунтишь кривавій люстриновій з газовою сребраною сеткою; кунтишь посовій люстриновій з сребраною сеткою; кунтишь попелястій люст-

¹⁰⁹ Там само. – С. 352.

¹¹⁰ Там само. – С. 355.

¹¹¹ *В-ый Н.К.* Платье и белье малорусской пани XVIII ст. // *КС.* – 1905. – Т. 90. – № 7. Документы, известия и заметки. – С. 43.

¹¹² *Кирсанова Р.М.* Костюм в русской художественной культуре ... – С. 160.

¹¹³ *Матейко К.* Український народний одяг. Етнографічний словник. – К., 1996. – С. 30.

¹¹⁴ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. – С. 356.

риновій з золотою сеткою; кунтишь жолтій грезетовій з сеткою сребраною; кунтишь материи перевень з сеткою сребраною»¹¹⁵.

На відміну від жіночих, чоловічі кунтуші шились переважно з сукна і оздоблювались золотим та срібним шнуром – позументом. Досить детально описуються чоловічі кунтуші у судовому наказі 1734 р.: «Кунтишь мужескій другій тонкого сукна злоткового-жь, футромъ попелицями добрими подшитій, около оного сребній шнурокъ зъ подпашники сребного-жь пузументу: цена оному 20 рублей 70 копеекъ. Кунтушь мужескій тонкого сукна кармазинового, кругомъ оного сребній пузументъ зъ тясмою кругомъ же сребною и подпашники сребного-же пузументу, зъ лиштвами аксамитними зеленими: цена оному 20 рублей 30 копеекъ. Кунтишь мужескій тонкого сукна папужого, лисемъ футромъ добримъ подшитій, съ тясмою сребною и подпашниками сребнимъ-же пузументомъ; цена оному 31 рубль 40 коп. Кунтишь мужескій тонкого сукна капарового, футромъ попелицями подшитій, съ шнуркомъ сребнимъ и подпашники пузументу сребного, цена оному 15 рублей»¹¹⁶. Про високий соціальний статус кунтуша говорить той факт, що він фігурує в документах в якості подарунка, посагу, плати за службу і як поховальний одяг. Кунтуші дарували задовго до того, як вони стали елементом європейського вбрання. Зокрема, турецькі султани відзначали воєнні заслуги кримських ханів кунтушами. Кунтуш як коштовна сімейна реліквія переходив у спадок членам родини або близьким людям: «Лизогубовой жене... с сукон кунтуш аксамитный зеленый, горностаями подшитый, да с другой покойной тетки кунтуш парчевый под соболями...»¹¹⁷; «...Ясновельможная подарила вечеру пани Михайловой Скоропадской кунтушь богатый златоглавый, подшитый горностаями...»¹¹⁸.

Про кількість кунтушів, які мав один власник, та їх різноманітність свідчать тестаменти XVII–XVIII ст. У тестаменті Пантелеймона Радича, датованому 1701 р., згадуються 10 чоловічих та жіночих кунтушів: «Кунтуш сталевий з шнурком золотим, кунтош кармазиновий, кунтуш белий сукна доброго, чорними баранами подшитий, кунтуш лудановий помаранчовий з строкою пстро злоцистою, себерками подшитий, кунтуш табиновий бураковий з шнурком золотим, подшитий сибирками, кунтуш желтий лудановий, подшитий з строкою золотою сибирками, кунтуш сукна доброго гвоздиковий з строкою сребною жовтие катайчат, кунтуш сукна французского, кунтуш вишневий шлямами гарлами заложений, кунтуш зеленый лудановий, подшитий брушками з пестро строкою»¹¹⁹.

Найчастіше кунтуш згадується в описах посагу. Так в одному з таких списків перераховуються 8 кунтушів, різноманітних як за характером оздоблення, так і

¹¹⁵ Галагановский фамильный архив. – С. 461.

¹¹⁶ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. // КС. – 1887. – Т. XIX, октябрь. – С. 356.

¹¹⁷ Маркович Я. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. – С. 345.

¹¹⁸ Там само. – С. 249.

¹¹⁹ Тестамент Пантелеймона Радича // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упор. С.О. Павленко. – К., 2007. – С. 987.

за тканинами. Крім того, обов'язковим було зазначення ціни виробу: «Кунтушь суконній, шаферовій, съ золот. пузаментомъ, на лисичому завойковому хутре, 43 р. 60 к.; кунтушь суконній, оливковій, легкій, з золот. позументомъ, ц. 18 р. 50 к.; кунтушь штофовій, блакитній, разноцветній, з золотою широкою карункою, ц. 43 р.; кунтушь красній штофній, разноцветній, з золотою сеткою, ц. 39 р. 80 к.; кунтушь едамашковій, сломястій (палевый) на чорнихъ себеркахъ, з широкимъ сребранимъ позументомъ, ц. 58 р. 70 к.; кунтушь блакитній, едамашковій, на шлямахъ, з широк. золот. позументомъ, ц. 70 р.; кунтушь златоглавній, красній, з золотою сеткою, ц. 71 р.; кунтушь среблоглавній, на чорнихъ себеркахъ, з сребною сеткою, ц. 84 р. 80 к.»¹²⁰. В описі посагу Марфи Степанівни Ширай, яка одружувалася з Яковом Черничем, значилось 12 кунтушів: «...един парчевій, сутій, локоть тринадцять, а локоть парчи по 8 р., пузументом широким обложений, ценою у 10 р., подшитій хутром куничним, ценою у 50 р., итого цена оному 154 р.; другій кунтуш *парчевій, блакитній*, лікоть парчи по 5 р., пузументом корунчастим обложений, ценою у 12 р., подшитій хутром сибирковимъ, чорним, ценоу у 20 р., итого цена оному кунтушу девятдесят сем рублей; третій кунтуш *парчевій, зеленій*, локоть парчи по 5 р., пузументом корунчастим обложений, ценою у 80 р., итого цена оному кунтушу 157 р.; четвертій третій кунтуш *парчевій, красній*, локоть парчи по 2 р., пузументом корунчастим обложений, ценою у 10 р., подшитий хутром сибирвовим белтм, ценоу у 16 р., итого цена оному кунтушу 52 р.; пятій кунтуш *штофовий красній*, легкій, лікоть по рублю, шырокою сеткою обложений, ценою у 15 р., итого цена оному кунтушу 28 р.; шестій кунтуш *штофовій желтий*, легкій, лікоть по рублю и по 20 коп., з карункою сребною, цена 8 р., итого цена оному контушу 23 р 60 коп.; семій кунтуш *штофовій блакитній, разноцветній*, легкій, лікоть по осьми золотих с позументом корунчастим, у 10 р., з *лиштвами парчевіми* у 5 р., итого цена оному кунтушу 35 р. 80 к.; осьмій кунтуш *штофовій, зеленій, разноцветній*, легкій, лікоть по семи золотих с позументом золотим у 10 р., з *лиштвами бархатними* у 2 р., итого цена оному кунтушу 30 р. 20 к.; девятій кунтуш *штофовій, жовтій, разноцветній*, локоть по шести золотих с карункою пестрозолотою ценою 8 р, подшитий хутром се бирковим белим, ценою 12 р., итого цена оному кунтушу 35 р. 60 к.; десятий кунтуш *конавацовий, зеленій*, лікоть по 80 к., з карункою пестрозолотою, ценою у 8 р., подшитий хутром песковим, белим ценою у 20 р., итого цена оному кунтушу 38 р. 40 к.; одинадцятій кунтуш *грантуровій зеленій*, лікоть по 60 к., подшитий хутром рисьим хрибтовим, ценою у 27 р. 80 к.; дванадцятій кунтуш *голевий, жовтій*, легкій, лікоть девять, а лікоть по рублю, *лиштви бархатніе* ценою у 2 р., итого цена оному кунтушу 11 р.»¹²¹. На відміну від інших описів, тут подаються ціни як на тканину, так і окремо на оздоблення, а також кількість витраченого матеріалу. Цей документ дає нам можливість побачити діапазон цін: від 157 до 11 карб. за кунтуш.

¹²⁰ Список приданого, полученного дочерью Иваницкого сотника Павла Миницкого, Меланьей, при выходе в 1748 г. замуж за в. канц. Петра Стороженка // КС. – 1901. – Т. 73, № 6. – Документы и заметки. – С. 146-147.

¹²¹ Любецкий архив графа Милорадовича. – Вып. 1. – К., 1898. – С. 12.

Розповсюдженою практикою у XVIII ст. була оплата служби не лише грошима, а й цінними речами. Однією з таких речей був кунтуш. Наприклад, запорозькі козаки, посланці до Петербурга Білицький, Іван Бурак, Петро Башта та Юсько Вовк були жалувані грошима «да сверх того первому посланнику кафтан сутой парчи богатой, кунтуш красный; другим кафтаны изрядного штофу и кунтуши красные же»¹²². У листі писаря Лубенського полку Савицького до Якова Марковича від 5 червня 1718 р. серед іншого повідомляється, що той отримав плату не грошима, а хутром, тканиною і «кунтуш аксамытный зеленый, соболями дорогими подшитый»¹²³. Крім одного з таких кафтанів-кунтушів, який був подарований козаку Брешці за військові заслуги на початку XVIII ст., подає польська дослідниця історії костюму Марія Гутковська-Рихлевська¹²⁴. Кунтуш як подарунок (фактично – хабар) фігурує в бюджеті Києва середини XVIII ст. Окрім витрат на пошту, ремонт доріг і мостів, зазначено, що значна сума витрат пішла на презенти чиновникам військової канцелярії і зокрема Петру Горленку і Якову Давидовському. Значні витрати були здійснені у вигляді тканин для одягу, зокрема «на кафтан штофу (21 р. 60 к.), да грезеты на кунтуш (17 р. 50 к), да для кунтуша оберы (9 р. 40 к), да на петлицы (5 р.)»¹²⁵.

Кунтуш використовувався і як поховальний одяг. Про це свідчить опис домашніх речей померлого у 20-х роках XVIII ст. бунчукового товариша Григорія Фридрикевича: «А на покойного положено: шапку шитую, кунтушь тонкій перцовый, кафтан жолтій штопов, пояс зеленій з засновами золотими, фуста матеріальна, т.е. шелковый платок носовой»¹²⁶.

Загалом мода на кунтуш у вищих верствах суспільства згасає на кінець XVIII ст., і його місце займає європейське плаття французького фасону. Це особливо чітко простежується на портретному живописі XVII–XVIII ст. Кунтуш як вбрання шляхти був привабливим і для інших верст суспільства. Існували навіть приписи, де зазначалося, що ясновельможні пани могли носити кармазинові кунтуші і жупани, дрібна шляхта лише сірого кольору, а міщанам взагалі заборонялось носити кунтуш, лише жупан¹²⁷. У XVIII–XIX ст. кунтуші з металевими чеканними або шовковими поясами та шаблею могли носити лише бургомістри та урядники магістратів Варшави, Кракова і Львова¹²⁸.

Жупан є одним з варіантів каптаноподібного вбрання і відомий вже з XIV–XVI ст. Словник Ренхарта Дозі дає нам відомості про те, що термін *jubbas* означає широкополий розпашний жіночий одяг з довгими рукавами. Автор словника говорить про запозичення з арабської мови (*jubbas*) в іспанську (*aljuba*,

¹²² *Маркович Я.* Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. – С. 438.

¹²³ Там само. – С. 461.

¹²⁴ *Gutkowska-Rychlewska M.* Historia ubioru. – S. 556.

¹²⁵ *Молчановский Н.* Бюджеты г. Киева в середине XVIII в. // КС. – 1898. – Т. 60. – С. 80.

¹²⁶ *Опись домашних вещей бунч. тов. Григория Фридрикевича* // КС. – 1901. – Т. 72, № 2. – Документы, известия и заметки. – С. 82-83.

¹²⁷ *Головацкий Я.* О костюмах или народном убранстве Русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии // Отечественные записки. – Отдельный оттиск. – С. 474.

¹²⁸ *Gutkowska-Rychlewska M.* Historia ubioru. – S. 763-764.

juza, chura, jubon), в португальську (giuppa, giuppone), французьку (jure, juron)¹²⁹. Відповідно і термін «жупан», який зустрічається в наших джерелах, є похідним від jubbas, очевидно запозиченим з романських мов через польську. До цього ж синонімічного ряду можна додати і «юпку». Цей вид вбрання документований вже з першої половини XVII ст.¹³⁰. Так у реєстрі пограбованих речей, датованому 1746 р., серед іншого фігурує «юпка кармазиновая, золотым позументом обложена; юпка китайчатая зеленая, подшита овчинами и обложена серебряным позументом; китайчатая юпка гранатовая, серебряним позументом обложена и овчинами подшита»¹³¹. У словнику Катерини Матейко жупан – це суконний каптан¹³², тобто можна говорити про синонімічність цих двох понять в тогочасній українській термінології.

Жупани для повсякденного вжитку шились переважно з сукна і застібалися на гудзики: «Жупан чирвоныи фалендишовыи з кгузиками сребными»¹³³, «Жупань суконный родзинковый 1; Жупань суконный, шарый, ношенный и кгузекоть сребныхъ 13.»¹³⁴, а для пошиття святкових використовували більш коштовні тканини – оксамит, лудан, атлас, парчу: «жупан аксамитный зеленый музский; жупан лудоновый цеглястый»¹³⁵, «жупань зеленый, атласовый, зь кгузами сребными позлоцистыми»¹³⁶, «жупан злотоглавний, з гузикамы злоцестими; жупан червоный атласовый, китайкою подшитый»¹³⁷, «жупан табиновый приношений зеленый; жупан мамусовый синий; жупан старий зеленый, мамусовый»¹³⁸.

Ще одним синонімом каптана та жупана є *доломан*, який походить від турецького *dolaman* і є турецьким варіантом каптану¹³⁹. Доломан – це верхній одяг, прикрашений гудзиками і шнурами. Доломан більш відомий у XVIII–XIX ст. як короткий гусарський мундир, оздоблений шнурами і гудзиками, але в джерелах кінця XVI – початку XVII ст.¹⁴⁰ це одяг вищих верств: «доломань оксамиту червоного кармазину, златоглавомъ червонымъ подшитый; кгузиковъ золотых пул тора тузина и зь рубинками; доломан белый, атласовый, китайкою червоною дуплею подшитый, увесь шнурокъ золотый, кгузиковъ сребрныхъ позлотистыхъ пуллора тузина»¹⁴¹.

Важливим елементом чоловічого вбрання були *пояси*. Як вже згадувалось вище, ними підперізували жупани, кунтуші, свити. В джерелах фіксуються

¹²⁹ Dozy R.P. Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes. – Beirut, 1845. – P. 117.

¹³⁰ Войтів Г.В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Львів, 1995. – С. 96-97.

¹³¹ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775. – К., 1998. – Т. 1. – С. 286.

¹³² Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник. – С. 81.

¹³³ Білоус Н. Тестаменти киян ... – С. 131.

¹³⁴ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. – С. 344.

¹³⁵ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 329.

¹³⁶ Архив ЮЗР. – Ч. VI. – Т. 1. – С. 554-555.

¹³⁷ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 971.

¹³⁸ Там само. – С. 989.

¹³⁹ Dozy R.P. Dictionnaire détaillé... – P.164.

¹⁴⁰ Войтів Г.В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. – С. 78.

¹⁴¹ АЮЗР. – Т. 1. – Ч. VI. – С. 428-430.

вовняні («поясов три, един черний каламайковий, другій камлотній, третій мухояровій»¹⁴²), шовкові («поясь старений шовковый; поясь другій шовковый з паристыми ножами»¹⁴³, «пояс шовковый»¹⁴⁴) та золототканні («пояс сребний, позолота стертая на поясу была»¹⁴⁵, «пояс зеленій з засновами золотими»¹⁴⁶) пояси. Також відомі шалеві пояси, які виготовляли з шовкових хусток («пояс единъ полушаловый»¹⁴⁷; «поясов полушалевих два»¹⁴⁸; «пояс шалевий стеринной»¹⁴⁹; «пояс красной шалевой»¹⁵⁰, «поясов шалевих великой руки и золотом концы»¹⁵¹). Окрім матеріалу, джерела фіксують місце походження поясів: «персидский с серебром пояс»¹⁵², «кушакъ персицкой»¹⁵³, «поясовъ перскихъ трокотных»¹⁵⁴.

Традиція носити текстильні пояси з дорогих тканин виникла набагато раніше першої половини XVIII ст., коли на західних землях України, зокрема у Станіславі, були створені «персіярні» – майстерні з виготовлення золототканних шовкових поясів¹⁵⁵. Можна також припустити, що ці пояси привозились на вітчизняний ринок у XVI ст. разом з килимами, шовковими ковдрами та покривалами з Персії та Туреччини. Торгівля велася вірменами, її головними центрами були Львів та Стамбул. Торговий дім Нікоровичей у Львові став великим підприємством, яке ввозило пояси зі Сходу. У книзі розрахунків Нікоровичів містяться відомості про торговельні контакти Львова та Стамбула. За рахунками, які наводились у цій книзі, можна побачити, звідки конкретно привозились пояси. Такими центрами були: в Малій Азії – Ангора (пояси ангорські), Брусса (пояси брусські), Марцифун (пояси марципанівські), в Сирії – Алеппо (пояси алепські), в Персії – Ісфаган (пояси іспоганські). Привозились також пояси з Китаю¹⁵⁶. Очевидно, мода та попит на привозні шовкові пояси та їх висока вартість спонукали гетьмана Юзефа Потоцького створити низку власних майстерень – «персіярень» на Галичині (Станіславі, Бродах, Бучачі). Особливо

¹⁴² Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). – К., 1976. – С. 343.

¹⁴³ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. – С. 347.

¹⁴⁴ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. – С. 101.

¹⁴⁵ Там само. – С. 148.

¹⁴⁶ Опись домашних вещей бунч. тов. Григорія Фридрикевича // КС, 1901, Т. 72, № 2 Документы, известия и заметки. – С. 83.

¹⁴⁷ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. – С. 353.

¹⁴⁸ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775. – К., 2003. – Т. 3. – С. 651.

¹⁴⁹ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775. – К., 2000. – Т. 2. – С. 580.

¹⁵⁰ Там само. – С. 593.

¹⁵¹ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775. – К., 1998. – Т. 1. – С. 369.

¹⁵² Маркович Я. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. – С. 211.

¹⁵³ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. – С. 341.

¹⁵⁴ Миколайчик Ф. Цены на сукна, материи, сафьян, жемчуг и проч. в г. Стародубе. – С. 452.

¹⁵⁵ Mańkowski T. Polskie tkaniny i gafty w XVI–XVIII w. – Wrocław, 1959. – S. 123.

¹⁵⁶ Якуніна Л.І. Слуцкія паясы. – Мінск, 1960. – С. 68.

відомою була персіярня у Станісліві (суч. Івано-Франківськ). Початок виробництва шовкових поясів, яке почалось у Станіславі у 40-х роках XVIII ст., належить вірменину Мессіоровичу. Починаючи з 1755 р., найбільшої значущості набула діяльність Яна Маджарського. Інший можновладець Казимир Радзивил організував аналогічні персіярні у Слуцьку та Несвіжі (суч. Білорусь). Звідки власне і закріпилась у науковій літературі назва «слуцькі пояси». Відома також назва «польські пояси» – тобто такі, які привозились зі Сходу через Польщу або ж виготовлялися на теренах Речі Посполитої.

Першопочатково для ткання таких поясів використовували персидські та турецькі взірці. Місцеві майстри поступово трансформували іранські мотиви – від рухливості та плинності в східних зразках до статичного орнаменту в місцевих виробах¹⁵⁷. Золототканні пояси були завдовжки близько 3 м та шириною приблизно 30 см і склалися з середньої частини з широким берегом, з двох вужчих сторін та кайми, яка обрамляла пояс по всій довжині. Середня частина декорувалась поперечними смугами: або монохромними, або з ритмічним чергуванням гладких смуг з орнаментальними мотивами у вигляді маленьких квітів, стрілоподібних мотивів, ромбів. Широкі береги мали назву «голови», від чого самі пояси часто називають золотоголовими¹⁵⁸. Декор на кінцях являє собою переважно два великі рослинні мотиви вазонного типу, дерева, квітучої гілки або рослинного мотиву в овальній формі. Кайма поясів була досить однотипною – хвиляста неперервна лінія з квіткою або невеликими букетами. До кінців пояса завжди пришивали бахрому. Пояси були дво- або чотирьохсторонні. Двосторонні пояси можна було носити на різні сторони, які відрізнялись по кольору. Найулюбленишим поєднанням кольорів були помаранчевий чи ясночервоний з синім та золотом¹⁵⁹.

При виготовленні золототканних шовкових поясів використовувались як шовкові нитки, так і металеві (срібні та золоті). За комбінацією ниток в одному виробі виділяють так звані «прості пояси», «напівліті» та «літі». Прості пояси ткалися лише з шовкових ниток, напівліті – з шовкових з додатком металевих (лише до орнаменту), а літі мали металеві нитки і в орнаменті, і у фоні¹⁶⁰. Подібні пояси згадуються в документах: «пояс лазаревой персидской, золотом обложен; пояс лазаревой персидской, сребними обшлагги»¹⁶¹. Побутували також монохромні шовкові пояси без орнаментики – так звані «козацькі». Колір таких поясів міг бути зелений («пояс зеленій з засновами золотими»¹⁶²) або помаранчевий («жовтих поясав шездесять»¹⁶³), але найчастіше – червоний: «пояс

¹⁵⁷ Цимбала Л. Західноукраїнське золототкацтво XVIII–XIX ст. (до питання приналежності мистецької спадщини) // Народознавчі зошити. – 2000. – № 4. – С. 695.

¹⁵⁸ Там само. – С. 695.

¹⁵⁹ Новодережкіна О. Шовкові пояси 17 ст. з колекції Музею українського народного декоративного мистецтва. Каталог виставки. – К., 2003.

¹⁶⁰ Каранеўская І. М. Аналіз кунтушовых паясоў слуцкай мануфактуры // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2000. – № 1. – С. 89-90.

¹⁶¹ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 1. – С. 302.

¹⁶² Опись домашних вещей бунч. тов. Григория Фридрикевича // КС. – 1901. – Т. 72. – № 2. – Документы, известия и заметки. – С. 82-83.

¹⁶³ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 1. – С. 369.

шелковой красной»¹⁶⁴; «пояс червонной беломорской концы золотья»¹⁶⁵, «вербулужих поясов червоних сто»¹⁶⁶.

Характерною особливістю жіночого вбрання XVII–XVIII ст. були різноманітні *шнурівки*, *корсети*, які одягали на сорочку в комплексі зі спідницею та запаскою (фартухом). Жіночі шнурівки та корсети шились із коштовних тканин і оздоблювались гаптуванням. У заповіті Григорія Галагана, датованого 1771 р., детально зазначається тканина та оздоблення корсетів, які він заповідав своїм дочкам: «корсетъ алій сребраній грезетовій; корсетъ посовій парчевій з золотою газовою сеткою; корсетъ кривавій грезетовій; корсетъ зеленій грезетовій»¹⁶⁷. На відміну від корсетів, для пошиття яких використовували переважно парчу, шнурівки шились із оксамиту та окрім мережива оздоблювались вишивкою: «Шнуровка бархатная, красная, гаптованая золотом»¹⁶⁸; «Шнуровка красная, аксамитная, з широк. сребнимъ шлякомъ, ц. 5 р; шнуровка аксамитная, черная, з сребною сеткою, ц. 1 р, 90 к.; шнуровка аксамитная, з золот. карункою, ц. 2 руб.»¹⁶⁹; «шнуровку шитую красную аксамитную»; «шнуровка по собери желтой, шитая серебромъ»¹⁷⁰, «шнуровка штофная, темная, з сеткою сребреною; шнуровка штофна красная, з сеткою золотою»¹⁷¹, «шнуровка зелена гризетна з каруною золотою»¹⁷².

У джерелах згадується ще один різновид керсета або шнурівки – *кабат*: «Кабат аксамитний червоний з побребами золотими з гафтками сребними; кабатов два луданових»¹⁷³. Як виглядали такі керсетки та шнурівки можна побачити на портретному живописі цього періоду. Найбільш яскраво цей елемент вбрання демонструють портрети Анни Гойської (XVII ст.), Олени Антонівни Галаган (1740 р.), Наталії Дем'янівни Розумовської (1746 р.), Параски Василівни Сулими, Єви Домашевської (з групового портрету родини Домашевських, XVII–XVIII ст.) та портрет невідомої (т.зв. Марини Мазепиної) (третя чверть XVIII ст.)¹⁷⁴.

Поясне вбрання

До керсеток і шнурівок одягали *спідниці* та *запаски*. Виготовлялись спідниці з різноманітних парчевих та шовкових тканин і оздоблювались, як і кунтуші, срібним або золотим мереживом. Колір спідниці гармоніював із кольором

¹⁶⁴ Там само. – С. 217.

¹⁶⁵ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 3. – С. 661.

¹⁶⁶ Там само. – Т. 1. – С. 369.

¹⁶⁷ Галагановский фамильный архив ... – С. 465-466.

¹⁶⁸ Там само. – С. 466.

¹⁶⁹ Список приданого, полученного дочерью Иваницкаго сотника Павла Миницкого, Меланьей, при выходе в 1748 г. замуж за в. канц. Петра Стороженка // КС. – 1901. – Т. 73. – № 6. Документы и заметки. – С. 146-147.

¹⁷⁰ Маркович Я. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. – С. 249.

¹⁷¹ В-ый Н.К. Платье и белье малорусской пані XVIII ст. – С. 44.

¹⁷² Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 1. – С. 233.

¹⁷³ Тестамент Пантелеймона Радича // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 989.

¹⁷⁴ Український портрет XVI–XVIII ст. Каталог-альбом. – С. 117, 212, 213, 231, 246, 282.

керсетки та запаски. Він міг бути як більш насиченим і слугувати своєрідним фоном для запаски, так і навпаки. В описах майна ми знаходимо багато свідчень про різноманітність жіночих спідниць: «Парчевая белая сподница з золотим газом; сподница парчевая понсовая з пестрою корункою; сподница грезетовая кривавая з сребраною сеткою; сподница штофу французького зелена; сподница понсовая; сподница матерії бруссель; сподница черная грезетовая»¹⁷⁵, «сподница атласная красная з сеткою сребреною»¹⁷⁶, «сподница новая, белокоосу доброго, у пять брить, локоть десять вкруг, золотим галономъ обложена въ три ряди, шнуровка другого белокоосу, якъ водится, галономъ золотимъ обложена и вся сподница крашеною подбитая. 16 р. 50 к.»¹⁷⁷.

Часто в тестаментях, де згадується жіноче вбрання, йде перелік елементів одягу покомлектно: «Сподница китайчатая чирвоная приношена з кабатом гафтованим; сподница попелястая новая з кабатом з золотими потребами»¹⁷⁸. Тобто разом зі спідницею зазначається в даному документі «кабат» як різновид корсетки або шнурівки.

Окрім узгодження спідниці та корсету в колористичному плані, також маємо відомості і про використання в обох виробих однакових оздоблювальних прийомів: «Сподница новая блакитного лудану великой руки, у чтири брити, локоть восемь въ доле, кругомъ въ три ряда борщевими басаманами обложена, шнуровка червоного лудану корунками золотыми, якъ ведеться, обложена; сподница крашеншою вся подшита 12 р.; сподница темнозеленой венецкой дукле, новая, локоть семь, басаманами червоними кругомъ въ три ряди обложена, которіи басамани купуются локоть по осмъ копіекъ, шнуровка рецети гранатовой, такими-жъ басаманами обложена, крашеншою подшитая. 10р.»¹⁷⁹. У першому комплекті «спідниця-шнурівка» – це використання однієї і тієї ж тканини (лудану), а в другому – використання однакових басаманів (смуг) як на спідниці, так і на шнурівці.

Запаски як корсети та спідниці шили також із коштовних тканин: «Запаска красная суто парчевая золотая; запаска белая парчевая; запаска грезетова понсовая»¹⁸⁰, «запаска парчевая по белой земле з золотыми кветами разными цветами; запаска штофовая по белой земле з разными цветами з сеткою золотою; запаска темного штофу з цветами разными з сеткою золотою; запаска штофовая по желтой земле, разными цветами з сеткою золотою; запаска оберная желтая; запаска красна оберная, приношена»¹⁸¹, «Запаска французского ж штофу, поле кофейное, цвет разной с карункою сребною»¹⁸². Запаски оздоблювались аналогічно корсетам і спідницям. Таким чином формувався колористично і

¹⁷⁵ Галагановский фамильный архив. – С. 465.

¹⁷⁶ В-ый Н.К. Платье и белье малорусской пани XVIII ст. – С. 44.

¹⁷⁷ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. // КС. – 1887. – Т. XIX, октябрь. – С. 352.

¹⁷⁸ Тестамент Пантелеймона Радича ... – С. 989.

¹⁷⁹ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. – С. 352.

¹⁸⁰ Галагановский фамильный архив. – С. 466.

¹⁸¹ В-ый Н.К. Платье и белье малорусской пани XVIII ст. – С. 43.

¹⁸² Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 1. – С. 233.

текстурно гармонійний ансамбль жіночого вбрання. Розмаїття запасок за якістю та кольором тканин була досить великою, що дозволяло урізноманітнювати ансамбль жіночого вбрання: «Запaska штофная, блакитная, разноцветная, ц. 6 р. 60 к.; запaska разноцветная, штофная, белая, ц. 5р. 60 к.; запaska табиновая, алая, ц. 2 р. 60 к.; запaska полутабиновая, блакитная, ц. 2 р. 20 к.; запaska разноцветная, полосатая, штофная, ц. 6 р. 60 к.; запaska златоглавная, белая ц. 2 р. 40 к.; запaska красная, златоглавная, ц. 9 р. 60 к.; запaska сутопарчевая, золотая, ц. 25 р. 50 к.»¹⁸³. Запаски шили з однотонних тканин і оздоблювали мереживом: коштовним (золотим або срібним) або ж із кольорових шовкових тканин: «запaska по чорном отласе квет золотій»¹⁸⁴. До поясного жіночого вбрання відносились також шовкові *плахти*: «плахта, шовкомъ перетиканая»¹⁸⁵; «плахта шовкова грушкова нова»¹⁸⁶.

Чоловічим поясним вбранням були штани і шаровари. Обидва вони мають східне походження – термін «штани» запозичений з тюркського *išton* «підштанники»¹⁸⁷, а термін «шаровари» запозичений через тюркське посередництво з іранського *šaravāra* – «штани»¹⁸⁸. В документах штани фіксуються з XVIII ст. Вони шилися як із полотна, так і з сукна різного кольору: «штани кармазние»¹⁸⁹, «суконные штаны; старые красные кумачные штаны»¹⁹⁰, «трои штаны суконные красные, четвертые камчатые красные ж, поношенные»¹⁹¹. Також маємо джерельні свідчення про шовкові штани: «штаны красные отласные»¹⁹². Щодо шаровар, то тут треба зазначити, що вони фіксуються у джерелах переважно з 30-х років XVIII ст. І тут мова йде не про широкі шовкові шаровари турецького покрою, а про штани із завуженими до низу штанинами і достатньо розширеним верхом. Усі покликання на нібито першу письмову згадку про шаровари сер. XVII ст. у Боплана – безпідставні. Якщо читати текст Боплана в оригіналі, а не в перекладі, то там мова йде не про шаровари, а про кальсоні¹⁹³, які в очах француза є вузькими полотняними спідніми штанами. В документах XVIII ст. згадуються шаровари, які виготовлені з полотна, сукна переважно синього або гранатового кольору¹⁹⁴, «шаровары голубыя суконныя»¹⁹⁵, «шароварів гранатових трое»¹⁹⁶ та купованої тканини «шаравары зеленые матерьянные»¹⁹⁷.

¹⁸³ КС. – 1901. – Т. 73. – № 6. Документы и заметки. – С. 146.

¹⁸⁴ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 1. – С. 233.

¹⁸⁵ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. – С. 350.

¹⁸⁶ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. – С. 341.

¹⁸⁷ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. 4. – С. 477.

¹⁸⁸ Там само. – С. 410.

¹⁸⁹ Архів ЮЗР. – Т. III. – Ч. 3. – К., 1876. – С. 646.

¹⁹⁰ Оглоблин Н. Богатый киевлянин конца XVII в. // КС. – 1889. – № 5-6. – С. 584.

¹⁹¹ Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову // Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией. – СПб., 1884. – Т. VIII. – Стлб. 1140.

¹⁹² Там само. – Стлб. 1199.

¹⁹³ Боплан Г.Л. де. Опис України / Description d'Ukraine, Par le Sieur de Beauplan. – Пер. з фр. Я.І. Кравця, З.П. Борисюк. – К., 1990 (Факсиміле видання 1651 р. – С. 57; переклад – с. 72).

¹⁹⁴ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 3. – С. 635.

Сорочки

Білі *сорочки* шились із тонкого лляного полотна: «Рубашокъ ильнянихъ тонкихъ додельнихъ двадцать восемь; рубашокъ московскихъ десять; рубашокъ ровнейшихъ десять с подточками»¹⁹⁸. В документах XVII – першої половини XVIII ст., коли мова йде про сорочки, часто зустрічаєто термін *хуста* – мається на увазі спідня білизна¹⁹⁹. Сорочки могли бути як чисто білими, так і прикрашені гаптуванням або вишивкою шовком. Так у писемних пам'ятках XVII ст. зустрічаємо: «хусты белые, хусты гафтованые золотомъ, шитые едвабемъ»²⁰⁰; «хусты белые, розмаитые, едвабемъ чырвонымъ и былою шитые»²⁰¹. Також на означення сорочки вживалися терміни *кошуля* та *рубашка*. «Кошуля» є запозиченням з латинської *casula* («хатина, намет», пізніше «плащ з каптуром») через польську²⁰³. Терміни «сорочка» і «кошуля» існували очевидно не як синоніми, а позначали різні види натільного вбрання: на сорочку, яка використовувалась як нижня білизна, одягалася ошатніша, прикрашена вишивкою або гаптуванням кошуля. Зазвичай, коли в описах майна згадується кошуля, то вказується також її оздоблення: «кошуля з золотом»²⁰⁴; «три кошули белоголовскихъ зъ едвабом шитыхъ»²⁰⁵. Синонімом до сорочки та кошулі є також «рубашка», яку, як і кошулю, прикрашали вишивкою: «рубашекъ золотомъ шитыхъ пять; да пять рубахъ золотомъ и сребромъ шитыхъ, да разной еще работы две рубашки»²⁰⁶; «шовком шитіе рубашки»²⁰⁷. Іноді вказувались місця розташування вишивки: «лиштва шовком шита и рукава белью шитие»²⁰⁸. Практично немає відомостей про оздоблення чоловічих сорочок. Але за окремими документами можна припустити, що, як і жіночі сорочки, чоловічі також вишивались: «две рубашки – одна шитая по краям на колнере, пазухе и рукавах шелком зеленимъ, другая – простого полотна»²⁰⁹.

¹⁹⁵ Полонська-Василенко Н. Майно запорізької старшини, як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя // Нариси з соціально-економічної історії України. – Т. I. – К., 1932. – С. 137.

¹⁹⁶ Архів ЮЗР. – Т. III. – Ч. 3. – К., 1876. – С. 681.

¹⁹⁷ Полонська-Василенко Н. Майно запорізької старшини... – С. 143.

¹⁹⁸ В-ый Н.К. Платье и белье малорусской пани XVIII ст. – С. 44.

¹⁹⁹ Неселовський О. Наймити та наймички на Поділліу в XVIII ст. // Записки Кам'янець-Подільського Інституту народної освіти. – Т. 2. Кам'янець на Поділліу, 1927. – С. 16.

²⁰⁰ Архів ЮЗР. – Т. I. – Ч. VI. – С. 428-430.

²⁰¹ Там само. – С. 458-459.

²⁰² Війтів Г.В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVII ст. Автореф. дис. ... – Львів, 1995. – С. 8.

²⁰³ Горяев Н.В. Сравнительный этимологический словарь русского языка. – Тифлис, 1896. – С. 164.

²⁰⁴ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 967.

²⁰⁵ Пам'ятки: археографічний щорічник. – К., 2001. – Вип. 1. – Т. 3. – С. 383.

²⁰⁶ Востоков А. Приданое П.И. Шереметьевой // КС. – 1888. – Т. 22, август, документы и известия. – С. 44.

²⁰⁷ Архів Коша Нової Запорожської Січі: Корпус документів. – Т. 3. – С. 183.

²⁰⁸ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. – С. 118.

²⁰⁹ Архів Коша Нової Запорожської Січі: Корпус документів. – Т. 4. – С. 732.

Головні убори

Окрім сорочки, вишивкою оздоблювались жіночі головні убори (*чепці, хустки*), панчохи, взуття, рукавички. Особливу увагу щодо оздоблення приділяли саме чепцям: «Чепець на атласе, гаптований злото́мъ; чепець на киндяку московській; чепець на чорно́мъ атласе, гаптований злото́мъ; чепцовъ три, на полотне вишиваніе злото́мъ»²¹⁰; «чепець злото́мъ и шовкомъ чорнимъ шитий»²¹¹; «чепцовъ пять, едень на аксамете венецкомъ, злото́мъ гаптованій, другій на табине злото́мъ гаптованій, а три шовкомъ на луданяхъ шитіе»²¹². Також маємо деяку інформацію про мотиви вишивок на чепцях: «чипець аксамиту зеленого, гаптований сребром квет и посередине орел»²¹³. Хустки, які пов'язували поверх чепців, також прикрашали вишивкою: «хустокъ злото́мъ и сребромъ шитихъ», «хустокъ серпанковыхъ заполочнихъ»²¹⁴, «хустка, чорнимъ шовкомъ шытая»²¹⁵, «платок жолтій тягтяной, на оном квет сребром шитой»²¹⁶. Старші жінки поверх чепця (очіпка) вив'язували намітку (серпанок), яку виготовляли з тонкої шовкової або льняної тканини²¹⁷. Уявлення про те, як виглядав такий головний убір, нам дає іконопис та портретний живопис. Так на іконі «Богоматір та сцени раю з Агафією» (XVII ст.) дружина замовника ікони-епітафії Агафія зображена у намітці, на кінцях якої проглядаються ткани смуги²¹⁸. Жінка в намітці зображена живописцем Марком Шестаковичем на іконі «Розп'яття з Андрієм і Ганною», датований 1720–30 рр.; на іконі «Розп'яття з групою дрогобицьких міщан» (1754 р.), «Портреті подружжя донаторів» (друга половина XVIII ст.), «Портреті Теодора і Магдаліни Жемелків» (1747 р.) «Портреті невідомої з сином» (XVII ст.), «Портреті Олени Богданівни Виговської» (сер. XVIIст.) та ін.²¹⁹.

Судячи з описів майна, більш заможні жінки мали намітки з золототканними кінцями та прикрашені дорогоцінним камінням та перлами: «наметка низаная, на ней восемь канаковъ въ золоте съ яхонтами и съ изумрудами, низано крупнымъ жемчугомъ, кругомъ каначковъ обнизано среднимъ жемчугомъ; а та наметка кисейная, концы злото́мъ ткань»²²⁰. Якщо намітка та чепець були суто жіночими головними уборами, то шапку носили як чоловіки, так і жінки.

Термін «шапка» запозичений слов'янськими мовами через свн. (середньо-верхньонімецьку) *schspěl* від сфр. (старофранцузська) *chapel*, куди вона потрапила з латинської мови (лат. *sarra* – Фасм. IV, 406). Вперше в джерелах слово

²¹⁰ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. – С. 347.

²¹¹ Там само. – С. 348.

²¹² Там само. – С. 353.

²¹³ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. – С. 265.

²¹⁴ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. – С. 354.

²¹⁵ Там само. – С. 346.

²¹⁶ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 1. – С. 232.

²¹⁷ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. – С. 351-353.

²¹⁸ Український портрет XVI–XVIII ст. Каталог-альбом. – С. 89.

²¹⁹ Там само. – С. 102, 103, 104, 144, 254, 282.

²²⁰ *Востоков А.* Приданое П.И. Шереметьевой // *КС.* – 1888. – Т. 22, август, документы и известия. – С. 41.

«шапка» фіксується з I пол. XIII ст. в берестяних грамотах: «...А Гришки кожухе, свита, сороцица, шапка»²²¹. Більш детальну інформацію про шапки дають нам вже джерела XVI–XVIII ст. Вони виготовлялися з різноманітних матеріалів: хутра (соболь²²², куниця²²³, лисиця²²⁴, кіт²²⁵, баран²²⁶, бобер²²⁷, горностай²²⁸) та тканин (парча²²⁹, оксамит²³⁰, люстрин²³¹, атлас, кармазин²³², канавац²³³, сукно²³⁴, пліс²³⁵, алтабас, доля²³⁶): «шапка оксамитна кунами пошита»²³⁷; «шапка оксамиту чорного, собольми подшитая, зь бобром чорным...»²³⁸.

Хутром підшивали шапку або обшивали її околишек. Як правило, верх шапки шили з тканини. Верх шапки та опушок досить часто були контрастними за кольором: «шапка з чорним бараном болгарським, а верх білий»²³⁹, «шапка кармазинова чирвона, баранок сивы крымски»²⁴⁰, «шапки суконной вишневоі с сивою баранковою околицею»²⁴¹, «шапка лисья черная, вершок бархатной желтой»²⁴², «шапка красного сукна, опушена черною овчиною, исподь черевя лисе»²⁴³, «шапка красного бархату з серым околышем»²⁴⁴, «шапка лисяя, хутро

²²¹ Арциховский В.А., Борховский В.И. Новгородские грамоты на бересте из раскопок 1955 г. – Вып. IV. – М., 1958. – С. 17.

²²² Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 971.

²²³ Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. – С. 71.

²²⁴ Архив ЮЗР. – Т. 1. – Ч. III. – К., 1863. – С. 112.

²²⁵ Архив ЮЗР. – Т. 3. – Ч. III. – К., 1876. – С. 767.

²²⁶ Там само. – С. 516, 581, 703; Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. – С. 310.

²²⁷ Архив ЮЗР. – Т. 6. – Ч. I. – К., 1883. – С. 240; Реестр майна Василя Рогозинського // Автограф української історії: IX–XXI ст. Матеріали до Каталога виставки документів Національного архівного фонду України // Архіви України. – 2005. – № 5-6. – С. 123-124.

²²⁸ Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову // Русская историческая библиотека, издаваемая Археологической комиссией. – СПб., 1884. – Т. VIII. – Стлб. 1189.

²²⁹ Галагановский фамильный архив. – С. 466.

²³⁰ Реестр майна Настасії Гулевичової Серницької // Автограф української історії: IX–XXI ст. – С. 124.

²³¹ Архив ЮЗР. – Т. 3. – Ч. III. – С. 767.

²³² Там само. – С. 581.

²³³ Архив ЮЗР. – Т. 6. – Ч. I. – С. 240.

²³⁴ Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову. – Стлб. 1168.

²³⁵ Києво-Могилянська академія, кін. XVII – поч. XIX ст.: Повсякденна історія. – С. 245.

²³⁶ Архив ЮЗР. – Т. 3. – Ч. III. – К., 1876. – С. 768.

²³⁷ Жизнь Князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. Акты, издаваемые Временною Коммиссиею, Высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Т. 1. – К., 1849.

²³⁸ Архив ЮЗР. – Т. 6. – Ч. I. – К., 1883. – С. 240.

²³⁹ Архив ЮЗР. – Т. 3. – Ч. III. – К., 1876. – С. 516.

²⁴⁰ Там само. – С. 581.

²⁴¹ Там само. – С. 703.

²⁴² Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову. – Стлб. 1051.

²⁴³ Там само. – Стлб. 1168.

²⁴⁴ Полонська-Василенко Н. Майно запорізької старшини ... – С. 169.

блакитное, подбитое баранками белыми»²⁴⁵. Окрім матеріалу виготовлення шапки розрізняли за статевою і віковою ознакою їхніх власників (чоловічі, жіночі, дитячі²⁴⁶), за сезоном використання (літня²⁴⁷, зимова²⁴⁸), за місцем виготовлення або зразком, за яким пошита (польська²⁴⁹, московська²⁵⁰, вірменська²⁵¹), за соціальним станом власника («шапка мужицкая»²⁵²).

Згідно з описами особливої різниці між жіночими та чоловічими шапками не було: «шапка женская соболья, вершок золотной алтабасной, травы серебряные; шапка соболья мужская, вершок суконной черной, тулья белья хребтовая»²⁵³. Хіба що верх жіночих шапок додатково декорувався гаптуванням: «шапка соболья женская, вершок шит по зеленому атласу золотом и серебром»²⁵⁴, мереживом: «шапка горностаевая женская, вершок обяринной золотной, на том же вершку нашита кружево золотное»²⁵⁵, «шапка аксамиту венецкого червоного, соболья, широкими корунками золотими обложена; шапка кунья суконная, карунками золотими широкими обложена»²⁵⁶ і розшивався перлами та пастками: «шапка соболья женская, вершок низан по зеленому атласу женчугом, и шит золотом и серебром з блестки»²⁵⁷. Жіночі шапки шились переважно з дорогих шовкових та парчевих тканин: «шапку жоноцкую аксамитную»²⁵⁸. За даними писемних джерел та портретного живопису, особливу увагу приділяли денцям шапок. Дорогі тканини, які використовували для їх пошиття, вишивали або декорували плетеним мереживом: «шапок 3, една соболева, зь золот. вершкомъ, другая белая, третья, шитая золотом»²⁵⁹; «вершок на шапку, по золотой денце шитой сребром»²⁶⁰; «шапочній вершок золотом з серебром плетений»²⁶¹. Крім вишивки, вершок шапки розшивали перлами та дорогоцінним камінням:

²⁴⁵ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. – С. 316.

²⁴⁶ Архив ЮЗР. – Т. 3. – Ч. III. – К., 1876. – С. 767.

²⁴⁷ Любецкий архив графа Милорадовича. – Вып. I. – К., 1898. – С. 14.

²⁴⁸ Києво-Могилянська академія, кін. XVII – поч. XIX ст. – С. 217.

²⁴⁹ Архив ЮЗР. – Т. 3. – Ч. III. – К., 1876. – С. 652.

²⁵⁰ Книга пожитков бывшего черниговского полковника Павла Полуботка и детей его, Андрея и Якова Полуботков, составленная по указу 1724 году майором Михайлом Раевским и лейб-гвардии сержантом Львовым // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при московском университете. – М., 1862, кн. 3. – С. 36.

²⁵¹ *Войтич Г.В.* Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. Дисертація ... – Львів, 1995. – С. 127.

²⁵² Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. – С. 349.

²⁵³ Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову. – Стлб. 1039.

²⁵⁴ Там само. – Стлб. 1189.

²⁵⁵ Там само. – Стлб. 1195.

²⁵⁶ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. – С. 353.

²⁵⁷ Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову. – Стлб. 1189.

²⁵⁸ Архив ЮЗР. – Т. 1. – Ч. III. – К., 1863. – С. 215; Архив ЮЗР. – Т. 3. – Ч. VIII. – К., 1909. – С. 493.

²⁵⁹ КС. – 1901. – Т. 73. – № 6. Документы и заметки. – С. 146.

²⁶⁰ *В-ий Н.К.* Платье и белье малорусской пани XVIII ст. – С. 44.

²⁶¹ Галагановский фамильный архив. – С. 466.

«вершокъ шапочной, низанный жемчугомъ, сплошь репейки, въ репейкахъ каменя изумруды малые, въ репейкахъ большія и малыя жемчужины, кругомъ вершка низано крупнымъ жемчугомъ»; «вершокъ атласный осиноый, среднимъ жемчугомъ низанъ въ шахмать»²⁶².

Літні жіночі шапки виготовляли з дорогих шовкових тканин без хутра: «шапку женскую летную, парчевую ... шапку женскую люстровую, летную, жены слуги Маляра»²⁶³, а чоловічі, як правило, з кольорового сукна: «шапку сукна красного»²⁶⁴, «шапка суконная белая»²⁶⁵, рідше з оксамиту: «шапка легкая аксамитная»²⁶⁶. Також маємо скупі свідчення про фасон шапок: «шапка черная столбоватая, куницами подшита»²⁶⁷, «макгерок две»²⁶⁸, «шапка... армянская с рожками баранкова»²⁶⁹. Готові шапки або верх до них привозились в значній кількості з Польщі або Туреччини, про що свідчать записи в торгових книгах: «шапок женских 2540»²⁷⁰.

Взуття

Так само пишно декорувались панчохи і жіноче взуття. Повсякденне взуття шили зі шкіри, замші, а святкове – з парчі, бархату, шовку, репса. Декорувалось таке взуття золотим або срібним шиттям: «черевики бархатные, шитые золотомъ»²⁷¹, «черевики зеленіе штофніе, блакитніе, гафтованніе; черевиков пара гафтованихъ»²⁷². У XVIII ст. були модними черевики з шовку, парчі, бархату на високих підборах з гострими носами. На кінець століття висота підборів поступово зменшувалась до повного їх зникнення²⁷³. На щодень одягали вовняні або бавовняні панчохи, а на свята – шовкові. Найбільш дорогими та модними вважались кольорові панчохи з вишивкою. В документах згадуються «чулки шолкови синей, с стрелками белими»²⁷⁴, що відповідало тогочасній моді, коли ажурні панчохи зі складним малюнком оздоблювали вишитою стрілкою.

²⁶² *Востоков А.* Приданое П.И. Шереметьевой. – С. 41.

²⁶³ Архив ЮЗР. – Т. 3. – Ч. III. – С. 767.

²⁶⁴ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. – С. 343.

²⁶⁵ Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову. – Стлб. 1068.

²⁶⁶ Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей. XVII–XVIII в. – К., 1884. – С. 218.

²⁶⁷ Архив ЮЗР. – Т. 3. – Ч. VIII. – К., 1909. – С. 164.

²⁶⁸ Жизнь Князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. – С. 312.

²⁶⁹ *Войтів Г.В.* Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. Дисертація ... – С. 127.

²⁷⁰ *Дубровський В.* До питання про міжнародню торгівлю України... – С. 386.

²⁷¹ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII–XVIII ст. – С. 340.

²⁷² КС. – 1901. – Т. 73. – № 6, Документы и заметки. – С. 147.

²⁷³ *Ефимова Л.В., Алешина Т.С., Самонин С.Ю.* Костюм в России XV – начало XX в. – С. 108, 112.

²⁷⁴ *В-ий Н.К.* Платье и белье малорусской паніи 18 ст. – С. 44.

Прикраси

Ансамбль вбрання української еліти XVII–XVIII ст. доповнювали різноманітні прикраси: персні, сережки, намисто, ланцюжки, кулони, хрестики. Персні носили і чоловіки, і жінки. Їх виготовляли з коштовних металів («перстней два – один золотій, а другій сребній»²⁷⁵) та дорогоцінного каміння: «18 перстней самихъ золотыхъ, съ алмазы, яхонты красными и лазоревыми»²⁷⁶, «перстень серебрянной и в середине камень червоной»²⁷⁷, «перснювъ два злоцестихъ, у пять червонихъ, единъ зъ яхонтомъ, а друпй съ кривавцемъ»²⁷⁸, «перстеньковъ п'ять золотих: 1 з паленимъ шафиром, 2 з алмазами, 3 з алмазами, 4 рубиновій з алмазами, 5 з каменем желтим и вокруг алмазами»²⁷⁹, «перстенки съ пальца: один зъ диамантомъ, другий изъ шафиромъ»²⁸⁰, «перстней добрих дорогих дияментових три». Персні прикрашались рубінами, яхонтами, смарагдами, але найбільше цінувалися діаманти. Іноді в документах фіксується лише колір каміння: «перстень золотой зъ каменьемъ червонимъ»²⁸¹.

Обов'язковою прикрасою шляхтянок та жінок козацької старшини були сережки. Форма сережок була орієнтована на ювелірні вироби Західної Європи. Найбільш популярними були сережки з підвісками краплевидної форми перлів або каміння з дужкою, яка продагалася у вухо і оформлювалася у вигляді банта або квітки. Підвіски могли бути і у формі медальйона, який називався *каначком*: «серьги съ конячками съ алмазцами, въ чистомъ золоте; серьги съ коначками съ красными яхонты и съ изумруды, въ золоте; серьги съ коначкомъ съ яхонты красными и лазоревыми, въ золоте, съ зернами: жемчужины бурминскія на подвескахъ, два камня изумруды; серьги съ коначками въ золоте на подвескахъ, да шесть изумрудовъ»²⁸².

В одному ювелірному виробі поєднувалися декілька видів дорогоцінного каміння: діаманти, смарагди, перли: «серег пар три: одни шмарагдовие з дияментами, другие рубиновие з перликами, третіе рубиновіе»²⁸³. В разі, якщо не зазначалось, яке конкретне дорогоцінне каміння вправлено, вживали термін *добре*: «серег сребних две пари с камушками добрими»²⁸⁴. Окрім форми сережок з підвісками були сережки і кільцеподібної форми: «серьги двойныя на кольцахъ съ каменьемъ простымъ серебряныя, на нихъ восемь зернь кафимскихъ»²⁸⁵.

До жіночих шийних прикрас відносилося намисто з коралів та перл. Намисто цінувалося за кількістю та розміром бусин: «караліовъ червонихъ, въ низце

²⁷⁵ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 4. – С. 209.

²⁷⁶ *Востоков А.* Приданое П.И. Шереметьевой. – С. 41.

²⁷⁷ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 3. – С. 661.

²⁷⁸ Бытовая малорусская обстановка въ документахъ XVII–XVIII ст. – С. 353.

²⁷⁹ Галагановский фамильный архив. – С. 465.

²⁸⁰ Архів ЮЗР. – Т. 1. – Ч. VI. – С. 428-430.

²⁸¹ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. – С. 90.

²⁸² *Востоков А.* Приданое П.И. Шереметьевой. – С. 42.

²⁸³ Галагановский фамильный архив. – С. 465.

²⁸⁴ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 1. – С. 232.

²⁸⁵ *Востоков А.* Приданое П.И. Шереметьевой. – С. 42.

одной двадцать шесть, большинство въ орехъ лесковой зерно»²⁸⁶, «перель великих 12 лотов в 10 шнурках, перел менших 7 лотов в 27 шнурках»²⁸⁷. Намисто з коралів («монистечко коралевое»²⁸⁸) перенизувалось монетами або перлами: «маниста з шестма червонцами шнур 1, манисто червонаго перенизками белими шнур 1»²⁸⁹.

Судячи з портретного живопису, у XVII–XVIII ст. особливо модним було намисто з перл. Найбільше цінувалися перлини великого розміру. В документах згадуються перли «бурминські» або «гурмижнські», назва яких свідчить про місце видобування – Гурмицьке море, тобто Перська затока²⁹⁰. Такі перлини відрізнялися не тільки величиною, а й правильною формою і чистотою. Вони нанизувалися поодинці або по дві-три перлини в намисті. Тому, коли мова йде про дрібне намисто з перл, воно, як правило, описується низками, а великі перлини поштучно: «перла дробного десять низок, большого перла не низаного как би с ложку большую»²⁹¹, «25 жемчужинь средних на нитке, 82 жемчужины бурминския»²⁹². Перлини нанизувалися на одну або декілька ниток, іноді різними способами – у вигляді решітки, сітки і т.п.

Окрім намиста, шийними жіночими прикрасами були: золоті та срібні ланцюжки («ланцюжков золотих два, ланцюжок сребний 1»²⁹³, часто з різноманітними підвісками (хрестами та кулонами). Прикрасою ланцюжків могло бути як дорогоцінне каміння («ланцюжок золотій с камушками алмазными»²⁹⁴, так і каначки – кулони: «каначокъ большой съ, изумруды и яхонты красными»²⁹⁵, «кочачок алмазній в 10 алмазахъ и 1 рубинь. коначокъ рубиновій з великим шафіром и около дияменти»²⁹⁶, «кочапъ золотій под финифтом с алмазами большими насажованій»²⁹⁷. Термін «канак» походить від турецького *kanak* «нашийник»²⁹⁸. За українськими джерелами відомий з XVII ст.²⁹⁹ – XVIII ст., де він найчастіше згадується в переліку коштовних речей: «сумы готовое было до сороку тисечеи золотих польских при тым ... ланцюхи клеиноти канаки», «з

²⁸⁶ Быговая малорусская обстановка въ документахъ XVII–XVIII ст. – С. 353.

²⁸⁷ Галагановский фамильный архив. – С. 465.

²⁸⁸ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. – С. 32.

²⁸⁹ Там само. – С. 351.

²⁹⁰ Савваитов П. Описание старинных царских утварей, одежд, оружия ... – С. 170.

²⁹¹ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 1. – С. 232.

²⁹² Востоков А. Приданое П.И. Шереметьевой. – С. 41.

²⁹³ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. – С. 95, 351.

²⁹⁴ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 1. – С. 232.

²⁹⁵ Востоков А. Приданое П.И. Шереметьевой. – С. 41.

²⁹⁶ Галагановский фамильный архив. – С. 465.

²⁹⁷ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 1. – С. 232.

²⁹⁸ Bruckner A. Słownik etymologiczny języka polkiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957. – С. 215; Линде... Т. 1. – Ч. 2. – С. 946.

²⁹⁹ Горбачевский Н. Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства польского. – Вильна, 1874. – С. 175.

другой сторони положил канаки, манели»³⁰⁰; «перстенков 12, кончаков 4, таба-керок золотых 2»³⁰¹, «приданое покойной дочери, клейноды, канаки, перстни»³⁰².

Канаки прикрашалися різноманітним коштовним камінням (діамантами, рубінами, смарагдами) або перлами: «коначок алмазній в 10 алмазахъ и 1 рубинь; коначокъ рубиновій з великим шафіром и около дияменти»³⁰³, «каначокъ большой съ, изумруды и яхонты красними; каначок маленький съ яхонты съ красними в съ жемчугом, въ золото вставлено где три репейки испорчено»³⁰⁴, «два канаки, еден перловій под финькфом, а другой о двух каменьцяхъ»³⁰⁵, «каначек з перлами до строю білоголовського»³⁰⁶; «конап золотій под финифтом съ алмазами болшими насажованній; канап золотій с камушками зеленими добрими насажованній з перлами»³⁰⁷. Канаками могли також прикрашатися головні убори заможних жінок: «наметка низаная, на ней восемь каначковъ въ золоте съ яхонтами и съ изумрудами, низано крупнымъ жемчугомъ, кругомъ каначковъ обнизано среднимъ жемчугомъ; а та наметка кисейная, концы золотомъ ткани»³⁰⁸.

Ще одним типом прикраси був агнус – шийна прикраса у вигляді медальйону. В українських джерелах термін «агнус» зустрічається з XVII ст. і продовжує побутувати у XVIII ст.: «агнусок сребний позлоцаний» (1765)³⁰⁹, «агнусок с каменнем, запечатанній в пушетце (в коробочці – *О.К.*)» (1752)³¹⁰, «огнюсок сребреній у тридцаты копейках, огнюсок же щирезлотний с полтора червонца вылитый у восьмидесят копейках» (1782)³¹¹, «агнусок сребрний»³¹².

Кулони могли підвішувати до шовкової або парчевої стрічки, як зображено на портреті Наталії Дем'янівни Розумовської³¹³. Так само до стрічки підвішували і золоті або срібні хрести, прикрашені дорогоцінним камінням: «крест золотій с алмазами болшими насажованній»³¹⁴, «крестъ золотой съ чернью, съ

³⁰⁰ *Войтів Г.В.* Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. Дисертація ... – С. 116.

³⁰¹ Галагановский фамильный архив. – С. 461.

³⁰² *Маркович Я.* Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. – С. 225.

³⁰³ Галагановский фамильный архив. – С. 465.

³⁰⁴ *Востоков А.* Приданое П.И. Шереметьевой. – С. 41.

³⁰⁵ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. – С. 90.

³⁰⁶ *Керик М.* Инвентар та акт оцінення майна бродівського ливарника XVIII ст. Іллі Дублянського // www.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um6/Dokumenty/2-KERYK

³⁰⁷ Автограф української історії: IX–XXI ст. Матеріали до Каталога ... – С. 127; Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 1. – С. 232.

³⁰⁸ *Востоков А.* Приданое П.И. Шереметьевой. – С. 41.

³⁰⁹ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. – С. 351.

³¹⁰ *Лазаревский А.* Материалы для истории общественного и частного быта в Малороссии XVIII в. // Чтения ИОНЛ. – Кн. 11. – С. 84.

³¹¹ *Лазаревский А.М.* Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – Кн. III, 1875. – С. 573.

³¹² Акты издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов. – Т. XXXIV. Акты относящиеся ко времени войны за Малороссию (1654–1667). – Вильна, 1909.

³¹³ Український портрет XVI–XVIII ст. Каталог-альбом. – С. 213.

³¹⁴ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т. 1. – С. 232.

четырьмя каменья съ яхонты краснымъ и съ изумруды»³¹⁵, «крестъ маленькой серебряной, золоченой, съ четырьмя каменья простыми»³¹⁶.

Жіночими прикрасами були також стрічки («стіонжок блакитних з золотом», «лент золотих две шолкових лент разных»³¹⁷), які або пов'язували на голову, або зав'язували на шиї і спускали попереду сорочки, як зображено на портреті Параски Василівни Сулими³¹⁸. Серед прикрас та дорогоцінностей у ресстрах майна значились також золоті та срібні нитки та гудзики: «золота і сребра в нитках, мохров золотих», «гузиков сребних дванадцять»³¹⁹.

* * *

Одяг української еліти був виконаний з коштовних імпортованих тканин високого гатунку в стилістиці тогочасної моди Речі Посполитої. Без сумніву, українська еліта прагнула бути на рівні польської шляхти та кращих зразків західноєвропейської моди. Завдяки тому, що виробництво тканин набуло промислового характеру, збільшується їх різноманітність за фактурою, орнаментикою, складом волокна. В порівнянні з попереднім історичним періодом, на місце важкому оксамиту прийшов більш легкий шовк. Декоративність вбрання досягала орнаментациєю тканин в бароковій стилістиці: великі (іноді до півметра) за розміром декоративні квіти, пагони, листя аканта, плоди граната та ананаса, виноградні грона.

Декор вбрання доповнювався використанням різноманітних стрічок, мережива, позумента із золотих та срібних ниток. Особливо цінувалося намисто з перл, сережки, браслети, кільця з діамантами. В чоловічому вбранні роль оздоблення і водночас прикрас виконували срібні та золоті гудзики. Взуття шили з кольорової шкіри, парчі, оксамиту, шовку. Воно мало високі вигнуті підбори і вузькі загострені носи. В декорі взуття використовували вишивку, стрічки, пряжки.

Силует костюму підкреслював фігуру: в чоловічому вбранні це досягалося завдяки широкому поясу, який щільно прилягав до стану, а в жіночому – поєднанням корсета або шнурівки з пишною спідницею. Використання як в жіночому, так і в чоловічому костюмі кунтуша з довгими розрізними рукавами створювало ефект пишності та багатства. Ще однією характерною особливістю вбрання цієї епохи було використання тканин із різними фактурою та кольором в одному виробі. Найчастіше застосовувалося поєднання основної (верхньої) тканини, допоміжної (підкладочної) та декору (смуги, стрічки, мереживо).

Таким чином, на основі писемних документів та образотворчого мистецтва ми маємо можливість ознайомитися з побутом української еліти, уявити її

³¹⁵ *Востоков А.* Приданое П.И. Шереметьевой. – С. 41.

³¹⁶ Там само. – С. 42.

³¹⁷ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. – С. 141, 351.

³¹⁸ Український портрет XVI–XVIII ст. Каталог-альбом. – С. 221.

³¹⁹ Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. – С. 95, 141.

вподобання щодо одягу. Наше дослідження підтверджує включення української еліти в культурний європейський контекст і дає ключ до розуміння розвитку українського традиційного вбрання наступних епох.

РЕЗЮМЕ

Оксана Косміна

ВБРАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ XVII–XVIII СТ.

У статті на основі чималої джерельної бази – родинних документів, мемуарів та щоденників, актових документів, портретного живопису подається опис основних елементів вбрання та тканин, з яких це вбрання шилось, головних уборів, взуття, прикрас. Також зазначається етимологія термінів та час появи того чи іншого елемента вбрання. Дослідження підтверджує включення української еліти в культурний європейський контекст і дає ключ до розуміння розвитку українського традиційного вбрання наступних епох.

Ключові слова: костюм, тканини, головні убори, взуття, прикраси, XVII–XVIII ст.

Оксана Косміна

ОДЕЖДА УКРАИНСКОЙ ЭЛИТЫ XVII–XVIII ВВ.

В статье на основе значительного количества источников – родовых архивов, мемуаров и дневников, актовых источников, портретной живописи дается описание основных элементов одежды и тканей, из которых эту одежду шили, головных уборов, обуви, украшений. Также указывается этимология терминов и время появления того или другого элемента одежды. Исследование подтверждает включение украинской элиты в культурный европейский контекст и дает ключ к пониманию развития украинской традиционной одежды следующих эпох.

Ключевые слова: костюм, ткани, головные уборы, обувь, украшения, XVII–XVIII вв.

Oksana Kosmina

THE CLOTHES OF THE UKRAINIAN ELITES, XVII–XVIII CENTURIES

The present article describes the primary elements of costumes, headdress, shoes and accessories, as well as the materials they were produced of, based on the wide

range of sources: family records, memoirs and diaries, court records and portraiture. It also offers the etymology of the terms and dates the appearance of various costumes' elements. The present research points to the fact that Ukrainian elites were well-integrated into the European cultural context, and offers a deeper understanding of the subsequent developments of Ukrainian traditional costumes.

Keywords: costumes, fabric, headdress, footwear, accessories.